

UDK 008(497.13)»1945—1947« : 329.15
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 8. XII. 1991.

Obilježja boljševizacije hrvatske kulture (1945.—1947.)

ZLATA KNEZOVIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Boljševizacija hrvatske kulture i umjetnosti 1945.—1947. godine provodila se sistematski i organizirano. Aparat za njezino provođenje izradio je, prema dobro iskušanom modelu u Sovjetskom Savezu, Milovan Đilas. Međutim, hrvatski intelektualci i kulturni radnici koji su surađivali s partizanima bili su zatečeni. Umjesto propagiranih i obećavanih sloboda nastupila je stroga cenzura, jak partijski pritisak i od Partije diktiran sadržaj i model.

Strogo hijerarhijski dobro razrađen Agitrop sistem uključit će pojedince u svoju mrežu i putem njih provoditi boljševizaciju cjelokupnoga društvenog života razvijajući ljubav, odanost i oduševljenje za sve što dolazi iz prve zemlje socijalizma, po jedinom kriteriju »partijnosti«, »idejnosti« i otvorene ideološke obojenosti. Politička propaganda i vulgarni pragmatizam stupit će malo-pomalo na scenu i njome ovladati. Stvaralačka inteligencija kao društvena grupa bila je dvostruko na meti. Oduzeta joj je sloboda stvaranja ukoliko joj nije bio oduzet život uz izraze trajnog nepovjerenja i kontrole. Prekida se i odbacuje kulturna tradicija, a nameće se jedna vrsta populizma kao da prije njega nikada ništa nije postojalo. Umjesto da su se mase povele prema kulturi, ona se odbacivala kao buržoaski proizvod.

Uvod

Govoriti danas o zadanoj temi nije moguće a da se ne osvrnemo ukratko na zbivanja na političkoj sceni u svijetu i kod nas u posljednjih nekoliko godina i u toku ove godine. Upravo smo svjedoci, najkraće rečeno, propasti komunizma u prvoj komunističkoj zemlji — Sovjetskom Savezu — nakon 75 godina njegova postojanja. Tom padu komunizma u samom njegovu centru prethodilo je oslobođenje istočnih europskih i baltičkih zemalja od toga komunizma koji je išao do vlastite apsurdnosti i sam postao uzrok svoje propasti.

Znanstvene analize pokazat će sve neuspjehe toga dugotrajnog totalitarnog sistema u njegovoj matičnoj zemlji, a mi ćemo ga pokušati analizirati na jednom segmentu, ali neobično važnom, na našem hrvatskom tlu; na segmentu kulturne djelatnosti.

Recimo odmah da komunizmu ništa nije bilo sveto, ni prošlost jednog naroda, ni njegove povijesne i kulturne vrijednosti, ni njegov duh, ni njegove nacionalne i religiozne vrijednosti, ni sama sadašnjost, ništa osim njega samog. Jer sva mu je prošlost — kulturna kao i politička i ekonomska — buržoaske provenijencije, ili dublje u povijesti, bogatih feudalaca i inih koje su komunisti osjećali kao svoje krvne neprijatelje, i sve su odbacivali zajedno s onima koji su to bilo kako podržavali — građani i intelektualci posebno. Zato su ih bezrezervno »čistili« i uništavali.¹ Za komuniste svijet počinje s komunizmom i trebalo bi da s njim i završi.² A neki daleki cilj komunističke ideologije — donijeti cijelom svijetu blagostanje i oslobođenje od ugnjetavanja — pretvorio se u svoju suprotnost, u utopiju koja je upravo donijela najveća ugnjetavanja, odnijela najveći broj žrtava, ugušila svaku slobodu i kotač povijesti u svakom pogledu nesmiljeno vratila unatrag. Kršćanska deviza — Tko nije protiv nas, s nama je — okrenuta je u Lenjinovu devizu — Tko nije s nama, protiv nas je — i postupalo se u skladu s tom devizom. Učinci i rezultati takvih postupaka istražiti će se malo-pomalo. No svakodnevna zbivanja na hrvatskom tlu, kojih smo svjedoci iz dana u dan, sva ta krvava zbivanja, vraćaju nas 45 godina unatrag, i možemo bez pretjerivanja povući paralelu i reći: kako se komunizam ponašao dolazeći na vlast, tako se isto ponaša odlazeći s vlasti. Bio je krvav penjući se i održavajući se na vlasti, krvavo s nje silazi. A sići hoće.

Dobro je poznato da se kulturni život ne da odvojiti od nacionalnog života. Svaki takav pokušaj znak je nasilja. Gušiti jedan, odbacujući ga, znači gušiti drugi, odbacivati drugi. Prekidati nacionalni kontinuitet, kidati vrijeme duboko je antinacionalno, duboko antikulturno. Zato je period 1945.—1947. najnegativnije obilježen i na ekonomskom i na političkom i na kulturnom planu, a i na planu međuljudskih odnosa. Što se to zapravo događalo?

Zadaća je ovog rada u prvom redu pokazati da je partija, iznevjerivši i prevarivši socijaldemokraciju čim je preuzela vlast, usporedo s političkim i ekonomskim presađivanjem sovjetskog modela državnog totalitarnog etatizma, odmah pristupila jakoj boljševizaciji na svim razinama, a kultura i umjetnost, kao i u njezinu modelu, imale su odigrati jednu od najvažnijih uloga u toj boljševizaciji. Trebalo je narodnim masama — neobrazovanim ili poluobrazovanim, a partija se na njih i oslanjala — *uliti* snažne osjećaje zanosa za prvu zemlju socijalizma i sve što iz nje dolazi, dakle ideologizirati te mase. A to se nije moglo isključivo partijskim dekretima. Sve vrste mass media — od filma do svih oblika umjet-

¹ U ime humanizma zna se da je Staljin poslao u logore smrti milijune ljudi i očistio Sovjetski Savez od građanskih intelektualaca.

² Komunistička doktrina isključivosti, nepogrešivosti i netolerancije provodena je svim sredstvima i u svim državama gdje se komunizam učvrstio na vlasti, a po istim principima služi se svim sredstvima da ne bi sišao s političke scene, sve do masovnih fizičkih istrebljenja, što današnjica potvrđuje.

nosti — morale su biti uključene u ideologizaciju. Dakako da pod diktatom ništa nije ostalo od umjetničkog izraza. Cjelokupna kultura i umjetničko stvaralaštvo pretvorilo se u čist politički pragmatizam.

Hrvatski intelektualci koji su se priklonili partizanskom ratu bili su nemalo iznenađeni, jer su očekivali obećane im slobode, pa se nisu odmah mogli uključiti u mehanizme ideologizacije, barem ne masovno. Zato su ideologizaciju na hrvatskom tlu provodili njezini srpsko-crnogorski nosioci — Đilas, Zogović i Jovan Popović, koji su zauzeli središnje mjesto u kulturnom životu strogo centralizirane nove državne tvorevine. Trojka je ostvarivala svoje želje i namjere putem Agitpropa. To je bio sovjetski potvrđeni model, koji je uvelike funkcionirao već u ratu.

Izvori kojima smo se služili u prvom su redu dokumenti Agitpropa CK SKJ, dokumenti CK SKJ u oba pravca, tj. od tih organa prema periferiji i od periferije prema njima (izvještaji), zatim dnevni i mjesečni tisak — novine i časopisi, objavljena literatura na našem i francuskom jeziku te vlastita promišljanja i sjećanja na to razdoblje.

Prosvjetu i školske udžbenike nismo uključili u ovaj rad jer oni zahtijevaju — zbog goleme građe — posebnu studiju, iako se upravo putem njih snažno unosio duh boljševičke kulture.

Kazalište i glazba također bi zahtijevali posebne studije, pa i o njima govorimo samo uzgred.

Iz tiska smo uglavnom vadili terminologiju koja se upotrebljavala bilo da se neko djelo odbacivalo ili hvalilo, jer je toliko obilna da ju je bilo teško sažeti.

Govorili smo posebno o tradiciji i inteligenciji, za komuniste velikim izvorima neprijateljstva: tako ih je komunizam osjećao i tako se prema njima odnosio. Partijnost i idejnost u umjetnosti osnovni su zahtjevi soc-realizma, pa zaslužuju i posebnu obradu.

1. Politički okviri hrvatskoga kulturnog života (1945.—1947.)

Podsjećamo u najkraćim crtama da je odmah nakon završetka rata na međunarodnoj sceni izbio stari antagonizam između SAD, Velike Britanije i SSSR, saveznika u ratu. Ponovo se socijalističko-komunistički svijet što ga predvodi SSSR oštro suprotstavlja kapitalističkom bloku, želeći zadobiti prevlast u svijetu, a ta su se neprijateljstva nastavila sve do naših dana. Mnogo se već znalo o logorima i staljinskim čistkama u Sovjetskom Savezu, o dogmatizmu komunističke ideologije, koji se sve više zaoštravao. Nova tvorevina na Balkanu — Jugoslavija — predvođena KPJ i Titom uspjela se učvrstiti, partija preuzeti svu vlast, ugušiti stranačke i liberalne težnje koje su naročito bile razvijene u Hrvatskoj i uspostaviti jak centralistički totalitarni sistem sa sjedištem u Beogradu. Ništa nije ostalo od obećanja KP u toku rata o slobodama, ravnopravnosti, nacionalnom samoopredjeljenju. Sve su proklamacije ostale prazno slovo na papiru.

Model svoga budućeg ustrojstva našla je KPJ u već dobro uhodanom totalitarnom sistemu Sovjetskog Saveza, kopirala ga već u toku rata, a

nakon preuzimanja vlasti sistematski je unosila njegov duh i metode u sve pore političkog, ekonomskog i kulturnog života novostvorene Jugoslavije.

U Hrvatskoj se odmah nakon preuzimanja vlasti pristupa nacionalizaciji, to jest oduzimanju privatnog vlasništva industrijskih, privrednih i ostalih pokretnina i nekretnina, razvlašćuju se zemljoposjednici, a bivši se vlasnici odvođe u logore i istrebljuju na kojekakve načine. Zemlja i gradovi čiste se od takozvane kontrarevolucije i buržoazije. U Hrvatskoj naročito, svi obrazovani kadrovi — od učitelja i bolničarki, maloposjednika i trgovaca, do visokih intelektualaca — bili su odvođeni u nepovrat čak i bez dokazivanja da su radili protiv komunista, jer se užurbano radilo na čišćenju zemlje prema devizi — tko nije s nama, protiv nas je. Zagreb i ostali hrvatski gradovi čišćeni su tako ulica po ulica, zgrada po zgrada, stan po stan i tek je nakon toga načinjen popis stanovništva, dakle tek 1948. No o tome će govoriti drugi istraživači. Mi ćemo ispitati što se događalo i moglo događati u takvoj situaciji na kulturnom planu.

2. Agitprop i boljševizacija hrvatske kulture

a) Organizacija agitprop kulture

Nakon što je, dakle, partija uspostavila vlast nad cijelim teritorijem novostvorene DFJ, na kulturnom planu, kao uostalom i na političkom i ekonomskom, odmah se prišlo jakoj centralizaciji kulturnog života organiziranim osnivanjem agitpropa, od najnižih do najviših, po svim republikama, a svi su bili podređeni — po strogoj hijerarhijskom redu — niži višima. Nad svima je bdio Agitprop CK SKJ sa sjedištem u Beogradu i s Milovanom Đilasom na čelu. Da bi aparat što bolje obavljao svoju dužnost, bila je pri CK SKJ osnovana Kontrolna komisija, radi uspostavljanja apsolutne kontrole nad cjelokupnim kulturnim životom zemlje. Organizacija je i jednog i drugog aparata bila preuzeta od Sovjetskog Saveza, i djelovali su još u ratu. Vidjet ćemo kako je to izgledalo.

Kontrolna komisija, oformljena 3. srpnja 1945., šalje već 10. srpnja proglas svim organizacijama i komitetima KPJ, što ga je potpisao Miha Marinko. Kontrolna je komisija jedinstven organ partijske kontrole pri CK KPJ, s posebnim karakterom nadzora i partijskog suda, i dobiva mnogo šire kompetencije nego što su bile ranije. Kao prvo, morala se brinuti o »pravilnom sprovođenju partijske linije« i o »čistoći partije«. Kao drugo, morala je provjeravati »izvršenje odluka CK« i »rad partijskih organizacija«. Komisija je imala »posljednju riječ kod izdavanja partijskih knjižica« i isto tako posljednju riječ kod »izricanja partijskih kazni«. Treći joj je zadatak bio nadzor nad »brzinom i pravilnošću obavljanja poslova«, četvrti nadzor nad točnim »funkcionisanjem aparata CK KPJ«. Peti zadatak Komisije bio je nadzor nad blagajnom i nad imovinom KPJ.

Komisija je djelovala uz pomoć i suradnju centralnih komiteta nacionalnih »kompartija«, slala je svoje opunomoćenike, imenovala ispitne komisije iz sastava nacionalnih rukovodstava partije u slučaju potrebe. No nacionalne su partije također mogle, u spornim slučajevima, odrediti

»oprobane i pouzdane članove okružnih komiteta« koji bi ispitali greške i utvrdili odgovornost. Greške su mogle proizlaziti iz ovih devet točaka, odnosno zadataka, koje su svi centralni i okružni komiteti morali izvršavati: Prvo, morali su »budno paziti da li se odluke i upute CK KPJ u svim vidovima pravilno i pravovremeno sprovode u život«. Drugi zadatak proizlazi iz prvog, tj. odmah je trebalo utvrditi »ličnu odgovornost« onoga koji se ogriješio o prvu točku. Treće, trebalo je »budno paziti na svaku pojavu iskrivljavanja partijske linije u ideologiji marksizma-lenjinizma, bilo u teoretskim časopisima, štampi, u školskoj nastavi odgoja partijskih kadrova, bilo u svakodnevnom praktičnom radu i životu partijskih organizacija, kako sa strane komiteta tako i od pojedinih članova partije«. Zatim je trebalo otkrivati »partiji tuđe elemente među aktivistima« u obliku različitih kritika partiji nepoželjnih, »grupaštva i frakcionaštva«, »kritizerstva«, kako ne bi slabili partiju iznutra. I tako do točke devet. O svemu tome Kontrolna partijska komisija morala je biti izvještavana i ona je donosila konačne odluke. A svi rukovodioci do posljednjeg člana partije imali su časnu dužnost obavještavati svoja nadležna partijska rukovodstva i komisiju o svemu što im se »činilo nezdravo u partiji i neispravno u sprovođenju odluka partije«, u cjelokupnoj aktivnosti i životu partijskih organizacija, uz vrlo konkretne dokaze, potpis i adresu⁸.

Kako vidimo, mjere predostrožnosti, radi uspostavljanja totalitarnog sistema, poduzete su od samog početka na svim razinama i u svim oblastima. Aparat će se dalje usavršavati od oblasti do oblasti, od djelokruga do djelokruga, i sistem će se pokazati vrlo efikasnim.

Već 6. rujna 1945. godine Milovan Đilas upućuje, u dosta nepismenom obliku, direktive svim CK-ima i PK-ima o reorganizaciji agitacije i propagande, napisane na četiri stranice gusto tiskanog teksta. Ratni način rada i njegova organizacija više ne zadovoljavaju. Trebalo je, u novim poslijeratnim uvjetima, agitaciji i propagandi pristupiti mnogo organiziranije. U prvom redu tim radom sada treba rukovoditi neposredno iz partijskih centara, od centralnih i pokrajinskih do nižih partijskih foruma. Jer, smatra Milovan Đilas, agitacija ima golemo značenje za osiguranje provođenja partijske linije u život, te se u rukama partijskih i propagandnih ustanova mora naći — posredno ili neposredno — »koncentrisan čitav narodni politički, kulturni, prosvjetni, pa i naučni život«. Nameće se hitna potreba ideološkog uzdizanja partijskog članstva te političkog i ideološkog odgajanja širokih narodnih masa, naglašava dalje autor. Zato je potrebno sav agitacioni, propagandni i kulturno-prosvjetni rad organizirati i ujediniti pod rukovodstvom partijskih komiteta. Hitno treba stvoriti aparate, pravilno raspodijeliti ljude da bi se rad mogao uspješno i pravilno odvijati, što se, dakako, ne može izvesti preko noći. Milovan Đilas izlaže dalje neophodne zadatke u pet točaka po kojima moraju postupiti svi komiteti: centralni, pokrajinski, oblasni, okružni, mjesni, kotarski, pa i rajonski komiteti po većim gradovima, uključujući i glavne gradove pojedinih republika: Beograd, Skoplje, Zagreb, Suboticu,

⁸ »Svim organizacijama i komitetima KPJ«, CK KPJ Kontrolna komisija, CK SKH, Org. inst. o. 1945. VII 16.

Sarajevo, Novi Sad, Ljubljani, i druge prema potrebi. Kao prvo, svi moraju osnovati agitaciono-propagandne komisije, a pojedine partijske ćelije i biroi treba da odrede odgovornu osobu za taj sektor. Kao drugo, autor imenuje sektore i zahtijeva da se provede pravilna raspodjela rada po tim sektorima. To su: sektor za štampu i agitaciju, teoretsko-predavački sektor, kulturni sektor, organizaciono-tehnički sektor i pedagoški sektor. Sektorom upravlja rukovodilac, a čitavom komisijom jedan član partijskog rukovodstva ali koji ne rukovodi ni jednim posebnim sektorom. Svi sektori zajedno i svaki pojedinačno njemu su podređeni. Najmanje jedanput tjedno, ili više prema potrebi, partijski rukovodilac poziva rukovodioce sektora na sastanke i savjetovanja.

Pod točkom 3 Đilas razrađuje dužnosti svakog od rukovodilaca sektora. Tako rukovodilac za štampu i agitaciju mora na svom teritoriju pratiti ne samo cjelokupnu štampu nego i centralnu partijsku štampu, kako bi bdio da politički i drugi stavovi u štampi ne odstupe od pravilne partijske linije, te da se direktive centralne štampe i primjenjuju i pravilno protumače. On određuje kakvi članci treba da uđu u štampu i o čemu treba pisati, što treba naglasiti. Na njemu je i izbor oblika agitacije — zborovi, konferencije, priredbe, plakati, itd., ovisno o političkim potrebama i uvjetima. On postavlja ljude u redakcije i partijske i ine štampe, novina i časopisa, a i sâm ulazi u neke važne redakcije. Uza sve to on mora rukovoditi čitavim aktivom agitatora. Đilas je, dakle, sve predvidio. Osim potpune kontrole svega što izlazi iz tiska, postoji i konkretan zahtjev što i kako pisati. Time je postignuta totalna partijska kontrola na cjelokupnom teritoriju cijele države od najvećih do najmanjih centara, sela i gradova.

I rukovodilac teoretsko-predavačkog sektora ima zadatak bdjeti da u štampi i propagandi budu »pravilno tumačena, s gledišta opće partijske linije, sva pitanja, da u partiji i oko partije ne dolazi do unakažavanja teorije marksizma-lenjinizma«. Uz pomoć i kontrolu foruma on ima organizirati i voditi borbu protiv svih koji »unakazuju« teoriju i liniju partije, planski organizirati »pravilno odgajanje masa u duhu Marxa, Engelsa, Lenjina i Staljina«, dati odgovoran plan rada na izučavanju teorije marksizma-lenjinizma u pojedinim partijskim organizacijama, dostupan njihovoj razini i u skladu s aktualnosti pojedinih pitanja. Osim toga on i rukovodi aktivom predavača.

Zadatak rukovodioca kulturnog sektora upotpunjuje prethodna dva. On daje inicijativu za razvoj i organizaciju kulturnog života u cijelosti — kazališta, diletantskih grupa, orkestara, pjevačkih društava, izložbi, kino-predstava, književnih i kulturnih priredbi, izdavanja književnih i drugih časopisa. Istodobno rukovodi izborom djela za objavljivanje i prikazivanje.

Rukovodilac organizaciono-tehničkog sektora ne samo što se mora brinuti o sredstvima za propagandu i njihovoj raspodjeli, nego mora kontrolirati i već gotove materijale — knjige, novine, kino-slike, i dr.

Školstvo ima posebnu važnost, pa je i nad njim trebalo uspostaviti jaku kontrolu. Rukovodilac pedagoškog sektora u CK morao se brinuti o izboru udžbenika za škole, pravcu nastave, školskim časopisima, a rukovo-

dioci iz nižih komiteta o »pravilnom sprovođenju direktiva iz centra«, oni šire te direktive na teren i razrađuju ih. Kako je bio već početak školske godine, trebalo se poslužiti starim udžbenicima dok ne budu zamijenjeni novima⁴.

Tako se, eto, odmah prišlo uspostavljanju budućeg totalitarnog sistema u kojemu je cjelokupan život i rad imao partijsku kontrolu. To je globalna shema te kontrole. Na daljnje dvije stranice Đilas daje direktive za izgradnju čitavog partijskog aparata za ostvarenje postavljenih zadataka, broj i profil uposlenih osoba, isključivo »partijaca«, što svakom pojedinom rukovodiocu sektora mora biti jasno. Agitprop je, dalje, osnivao pri CK razne komisije, kao komisiju za prijevode, komisiju za terminologiju, za izdavačku djelatnost, itd.; isto takve komisije formirali su niži agitpropi radi izvršavanja direktiva i odluka viših komisija. Između njih nije postojala direktna veza, nego su se mogle povezivati samo putem partijskih foruma. Odmah od početka na svim se razinama stvarao jak hijerarhijski politički sistem kojemu je sve bilo podređeno, a kontakti na hijerarhijskoj piramidi nisu se mogli uspostavljati direktno nego putem posrednika — partijskih foruma. To je upravo bila utvrđena praksa u prvoj zemlji socijalizma, Sovjetskom Savezu, dobro provjerena iskustvom. Tako je partijski vrh mogao provoditi totalnu diktaturu.

Viši partijski forum rukovodio je dakle posredstvom odgovornog »partijaca« agitacijom i propagandom na cijelom svom terenu. Niži partijski forumi morali su vrlo iscrpno obavještavati više partijske forume o radu svih sektora propagande, o ljudima i sredstvima kojima su raspolagali. Komisije su se, samo uz suglasnost partijskog foruma, mogle međusobno povezati, savjetovati se ili pomagati.

Time je bio udaren organizacioni temelj predstojećeg političkog, ekonomskog i društvenog ustrojstva zemlje, koji će se, zahvaljujući tome, bez ikakva rizika održati punih 45 godina.

Važno je još istaknuti — a o tome Đilas govori pod točkom 4 i 5 istog dokumenta — da su privredni i ekonomski sektori bili ugrađeni u istu shemu agitprop aparata, a putem Narodne fronte, AFŽ-a i SKOJ-a i cjelokupno stanovništvo selâ i gradova.

Točka 4 glasi: »Pri svim partijskim forumima uz koje postoje agitprop komisije treba uvesti *aktive agitatora i aktive predavača*«. Što to znači? Đilas objašnjava. On kaže, pod a), da »u sastav agitpropa ulaze svi rukovodeći članovi partije, sekretari komiteta i ćelija, članovi komiteta, partiji koji rukovode važnim državnim ustanovama i privrednim poduzećima, itd., kao i rukovodioci pojedinih sektora agitacije i propagande. Aktiv se saziva povremeno i saziva se po odluci partijskog foruma, odnosno člana komiteta koji rukovodi agitpropom, a njime rukovodi rukovodilac sektora za štampu i agitaciju«⁵.

Tako okupljenom partijskom vrhu održi se predavanje o nekom aktualnom i važnom pitanju iz vanjske ili unutarnje politike, ili pak o nekom

⁴ M. Đilas, Svim CK-ima i PK-ima, O reorganizaciji agitacije i propagande, CK SKH, 1945. IX 6.

⁵ Ibid.

aktualnom partijskom zadatku. Predavača i temu određuje partijski forum ili član komiteta odgovoran za agitaciju i propagandu. Predavač mora predavanje prethodno napisati, partijski forum ili zadužena osoba iz foruma mora ga pregledati i odobriti. Predavač, ili, kako kaže Đilas, »dotični drug«, može tako odobreno predavanje održati i na drugim mjestima, drugim aktivima, ili pred masom, ovisno o karakteru predavanja. Partijski forum pred kojim je predavanje održano daje predavanju svoju ocjenu, podnosi izvještaj forumu koji je predavača poslao, te izvješćuje dotični forum o brojnosti i reagiranju masa na predavanje i o drugim stvarima prema nahodenju.

Iz točke 4 b saznajemo tko sačinjava aktiv predavača. To mogu biti samo »drugovi iz raznih partijskih foruma, državnih ustanova, itd., koje po odluci partijskog foruma saziva na sastanak član komiteta odgovoran za agitaciju i propagandu a njime rukovodi drug odgovoran za sektor predavača«. Isti aktiv utvrđuje plan predavanja, mjesto i vrijeme predavanja, izmjenjuje iskustva te obavlja raspodjelu predavanja, to jest određuje predavače. Aktiv također ima držati referate o pojedinim konkretnim temama koje je potrebno »proraditi« ili koje zahtijevaju daljnju teoretsku razradu. Aktiv daje smjernice za takvu razradu. Kako smo već rekli, svako predavanje mora biti prethodno napisano i odobreno od političkog foruma a zatim se može održavati i po drugim mjestima.

Iz iste točke 4 b saznajemo da predavanja mogu biti namijenjena samo partijskim članovima, to znači da se moraju držati u zatvorenim prostorijama »u koje nepartijci nemaju pristupa«, ili širokoj publici — to su predavanja što ih organiziraju aktivni JNOF-a, o temama već razrađenim u partiji, o povijesti, kulturi, i sl., s već zauzetim stavovima. Takva predavanja za mase uz kontrolu JNOF-a mogu držati i povjerljivi nepartijci.

Točka 5 govori o potrebi povezivanja člana komiteta koji rukovodi agitacijom i propagandom, o čemu odlučuje komitet, s agitatorima i propagandistima AFŽ-a, USAOJ-a i SKOJ-a, koji osnivaju pjevačke grupe, kazališne grupe, određuju predavače, i šalju ih s unaprijed dobro pripremljenim planom na određeno vrijeme na teren gdje komunizam još nije potpuno ovladao. Poželjno je bilo da takvih grupa bude što više. Rukovodioci grupa morali su biti povjerljive partijske osobe, a dužnost im se gasila s rasformiranjem grupa. O svom radu morali su podnositi opširan izvještaj rukovodstvu.

Zadaci se time još nisu iscrpili. Sve partijske organizacije i ćelije morale su preuzimati »direktivne članke« iz centralne partijske štampe, naročito *Borbe*, »proraditi« ih i provoditi u praksu, u život. Sve stavove partije trebalo je posebno isticati, ispisivati na plakate, i po svojim agitatorima prenositi u mase. Po svim ustanovama, poduzećima, tvornicama, školama, itd. za to su služili plakati, crteži, parole, zidne novine, predavanja. S materijalom je najprije valjalo upoznati »partijce« a zatim i sve ostale građane ili seljake.

Đilas je predložio osnivanje jedinstvene fronte (kasnije Narodna fronta) na koju bi se prenio »sav politički aktualni dio agitacije i propagande«. Ona je morala imati svoja odjeljenja za štampu i agitaciju. Rukovodioci agitacije i propagande centralnih foruma imali su ući u tijela te jedinstve-

ne fronte kako bi što bolje organizirali masovnu agitaciju ne zanemarujući ni partijski dio rada u svom sektoru ili u partijskom tijelu. Pri NOO-ima su ukidane propagandne ustanove, ali je nužno bilo osigurati rukovođenje svim kulturnim i prosvjetnim ustanovama (domovima, narodnim sveučilištima, prosvjetno-kulturnim odborima, itd.) uz sudjelovanje odgovornih »partijaca« za određeni rad — kulturni, pedagoški, i sl. Đilas na kraju ističe da je važno agitaciono-propagandni rad partije povezati s agitaciono-propagandnim radom SKOJ-a, iako se ta veza uspostavlja posredstvom partijskog foruma sektora SKOJ-a. Činilo mu se da kontrola toga rada u bazi nije dovoljna, i da ga treba što bolje uskladiti s radom partije. A znamo da će se kasnije upravo iz SKOJ-a regrutirati budući partijski mladi kadrovi željni položaja i privilegija, što će vrlo brzo nakon rata izići na vidjelo.

Đilasove direktive završavaju pitanjem kadrova. On prihvaća često ponavljane tvrdnje da partija raspolaže vrlo malim brojem ljudi koji znaju pisati. No, zna se da diktatura proletarijata nije imala povjerenja u intelektualce i u građansku klasu, koju je partija nazivala buržoazijom, terminom s negativnim prizvukom. Intelektualci su ili nestajali ili su bili ušutkani, ili su sami zašutjeli, kako ćemo vidjeti kasnije. Đilas zato kaže: »Ljudi koji umiju da dobro pišu, razumije se, ima malo. Ali zato ima drugih kadrih da rukovode agitacijom i propagandom i koje treba podizati. Činjenica da nema dosta ljudi ne smije biti izgovor za neorganizovanost, za nerad koji je najveći neprijatelj za izdizanje kadrova. Ako se pitanje agitacije i propagande pravilno organizuje i ako mu partijski forumi posvete dovoljno pažnje, onda ćemo u našoj partiji naći dosta kadrova, da uspješno postavimo i riješimo ovo veoma važno pitanje.«⁶

Svi centralni i pokrajinski komiteti morali su u svojim izvještajima CK-u i KPJ redovno slati izvještaje o svim sektorima agitacije i propagande. U kartotekama za kadrove trebalo je uvesti posebnu rubriku partijskih kadrova agitacije i propagande. Isto tako morali su postupati i niži forumi. Te su direktive imali »proraditi« svi nacionalni, pokrajinski i oblasni komiteti te odmah postupiti po njima.

Iz izvještaja koje komisija Agitpropa CK KPH šalje komisiji Agitpropa Centralnog komiteta KPJ saznajemo kako su se i koliko direktive primjenjivale i na koje su probleme nailazile u Hrvatskoj.

b) Boljševizacija kulturnog života

Prije svega prisjetimo se da je Hrvatska uoči rata bila politički, ekonomski i kulturno jedna od najrazvijenijih budućih republika, a naročito njezino središte Zagreb. I ostali hrvatski gradovi — Varaždin, Dubrovnik, Rijeka, Split, Zadar, Osijek, Šibenik, i drugi — imali su svoju elitu, svoj kulturni život koji nije mnogo zaostajao za onim u sličnim europskim gradovima.

Zagreb, glavni grad Hrvatske imao je svoj povijesni kontinuitet, svoju duhovnu, intelektualnu, znanstvenu, umjetničku elitu, svoju tradiciju,

⁶ Ibid.

svoje plemstvo, svoju građansku klasu, i po načinu življenja nije ni malo zaostajao za ostalim europskim gradovima. Iako nakon rata, pa sve do prvog popisa stanovništva u novoj državi, dio tog stanovništva nestaje, što je tema za sebe, duh grada nije se mogao lako zatrti. Vraćanje kulture na nulu i započinjanje s elementarnom kulturom, s abecedom, kada je već bila dosegnuta visoka razina, neće biti ni lako ni brzo. Čvrsto izgrađeni profili ličnosti na svim razinama kulturnog življenja neće se dati lako uvući u ideologiju primljenu iz Sovjetskog Saveza, s kojom hrvatska inteligencija nije nikada imala mnogo zajedničkog, ni u duhovnom ni u intelektualnom pogledu. Zato će u Agitprop CK KPH ući mahom ljudi kojima je duhovni svijet ruskog čovjeka povijesno bliži. Duško Brkić postaje već na početku 1946. odgovoran za Agitprop u Sekretarijatu CK KPH, Ivo Sarajčić sekretar Agitpropa, Stevo Tomić odgovoran za sektor dnevne agitacije i propagande, s pomoćnicima Milanom Despotom, Brankom Priselcem i Ninom Rubčićem. Odgovoran za teoretsko-predavački sektor bio je Milo Popović, a uz njega Gušte Šprljan kao upravitelj partijske škole. Očekivala se još Soka Krajačić i ostalo pojačanje iz Beograda?

Nešto su se lakše našli ljudi za kulturno-umjetnički sektor. Bili su to: Marin Franičević, odgovoran za taj sektor, a uz njega Vjekoslav Kaleb, Natko Devčić, Franjo Mraz, Zlatko Munko i Ivan Dončević.

Odgovoran za organizaciono-tehnički sektor bio je Hubert Kruljec, uz njega su radili Deneš Weiss, Viktor Kunštek, a očekivao se i dolazak Miće Gledića.

Čitajući izvještaje Agitpropa CK KPH, od uspostave komunističkih vlasti do 1948. godine, dobivamo sliku većeg ili manjeg uspjeha ili neuspjeha u primjeni istih direktiva partijskog vrha iz Beograda. Veliki su naponi bili uloženi da se slomi otpor kulturnog Zagreba. Jedni su otpušteni, drugi nagovarani na suradnju, nudili su se položaji, provodile se »čistke« na svim razinama i na svim sektorima. Duh se ipak slomio, ali se nije ugušio, nije umro. Nakon prvih godina jakog terora i prisila on će se ponovo početi dizati. No oporavak će biti težak i dugotrajan.

Štampa se najdulje opirala. *Borba* se kod nas slabo prodavala, a iz *Vjesnika*, *Narodnog lista*, *Naprijeda* ljudi se izbacuju. U izvještajima čitamo: »izbačeno 6 ljudi«, »izbačeni ljudi iz redakcije, bili su manje više nepouzdati, neprijateljski raspoloženi«, Branko Priselac »će nastaviti čišćenje, postaviti nove ljude«; u *Narodnom listu*: »očišćeno je sedam nepouzdatih ljudi iz redakcije«, a »postavljena nova tri druga od kojih su dva članovi K.P.«, »izvršeno čišćenje uprave«; u *Naprijedu* »uhapšen upravnik štamparije« i neki drugi, u »Nakladnom zavodu Hrvatske« »očišćena 72 čovjeka«, itd. itd. Čistilo se, postavljali se novi ljudi, provodile se direktive iz Beograda, čekale se nove.

Jedno od najboljih sredstava propagande, i najmasovnije, bio je, kako se pokazalo u Sovjetskom Savezu, film — umjetnost masa. Već se u toku rata posegnulo za njim. U 1944. godini od ukupno 20 uvezenih filmova

⁷ 9. Izvještaj Agitprop komisije CK SKH Centralnom komitetu KPJ Agitpropu, Beograd, CK SKH Agitprop, 1946. I 7.

bilo ih je 15 iz Sovjetskog Saveza, sve socrealističkih, i prikazivali su se gdje je god to bilo moguće. U 1945. od ukupno 217 uvezenih filmova bila su 93 socrealističke sovjetske proizvodnje. Odmah nakon preuzimanja vlasti prišlo se sistematski i organizirano uspostavljanju filmske mreže. Uz provedenu nacionalizaciju kino-dvorana otvarane su i nove. Godine 1939. bile su 104 sa 35.247 sjedala, 1946. godine bila su 162 kina sa 44.997 sjedala, broj predstava iznosio je 37.171, broj posjetilaca 7,683.000. Iz godine u godinu ti su se brojevi vrlo brzo povećavali: u 1952. godini broj kina za 131%, broj sjedala za 124%, broj predstava za 134%, a broj posjetilaca za 142% u odnosu na 1946. godinu.

Godina 1946. još nije rekordna po uvozu socrealističkih sovjetskih filmova (102 od ukupno 169 uvezenih filmova). Rekordna godina bit će 1948.: od 122 uvezena filma bilo ih je 113 iz SSSR i satelitskih zemalja, a 9 iz ostalih, od toga samo jedan iz SAD. Godine 1949., nakon rezolucije Informbiroa, još je uvijek broj socrealističkih filmova dominantan — 58 sovjetskih i 2 iz istočnog bloka, ali već i 19 iz SAD od ukupno 108 uvezenih filmova. Tek 1951. prestaje se s uvozom novih filmova socrealističke proizvodnje, ali se nastavilo s prikazivanjem starog fonda istih filmova. Još 1950. godine od 304 filma u prometu bilo je 156 sovjetskih i 15 iz istočnog bloka. Tek 1951. povučeni su sovjetski filmovi a u prometu su još češki i poljski (8 odnosno 4)⁸.

Iz toga se može zaključiti da je snažan val boljševizacije nastupio 1947. i, naročito, 1948. Uz sve političke dokaze vjernosti Sovjetskom Savezu i njegovu etatističkom birokratskom socijalizmu ta se vjernost nastojala dokazati prikazivanjem sovjetskih filmova i žurnala, ali i proizvodnjom domaćih filmova i žurnala po socrealističkom uzoru. No o tome na drugom mjestu. Ovdje je važno tek istaknuti da nije riječ samo o prikazivanju filmova nego o propagandi koja je to prikazivanje pratila — filmska pismena i usmena kritika zauzimala je velik prostor u radio-emisijama, dnevnom tisku, časopisima, knjigama. Jer, filmu je bilo namijenjeno kao prvi zadatak odgajanje, to jest ideologiziranje narodnih masa za služenje revoluciji, klasi, partiji. Film je morao izraziti herojske zanose, romantičarski patos uz crno-bijele likove, prikazivati prošlost i sadašnjost tako da zanose, s vizijama svijetle budućnosti. Takav didaktičko-pragmatistički program prozvan je novom estetikom, a ona se svodila na glorifikaciju partije i njezina rukovodstva.

Kritički osvrti još se 1946. godine u hrvatskom tisku nisu potpuno podredili zahtjevima partije, pa se još dijeli idejno od umjetničkog (*Vjesnik* i dr.), dok su beogradska izdanja na čelu s Radošem Novakovićem, odgovornim urednikom mjesečnika *Film*, već potpuno tipizirana po sovjetskom uzoru, pa termin idejno-umjetnički služi ili za potpuno diskvalificiranje filma ili za njegovo promicanje. Takva vrsta kritike prevladat će i u Hrvatskoj 1947. i 1948., a zadržat će se sve do 1951. i 1952. godine. Termini su dakako preuzeti iz sovjetskog tiska koji se prevodio i nudio putem svih mass media: »veličanstveni lik vođe«, »veliki organizator i tvorac pobjede«, »visoko idejno-umjetnički«, »gigantskih razmjera«, »vjerno prika-

⁸ Podaci uzeti iz *Statističkog biltena FNRJ*, Prosvjeta, nauka, kultura, Br. 1, 2 (pod I, listopad, 1950., Beograd).

zivanje«, itd., a za negativne ocjene: »nepravilno«, »grube političke greške«, »idejno-umjetnički fijasko«, »štetno«, »historijski falsifikat«, »nedostojno«, »iskrivljeno«, »iznakaženo«, »nedovoljno jarko«, »protuhistorijski i protuumjetnički«, itd., itd.

Ukratko, nametana vizija strogo kontrolirana agitprop aparatima udomaćit će se i u hrvatskim publikacijama i dnevnom tisku na početku 1947. godine.

Na svim sektorima, kako ih je razvrstao Đilas, bilo je moguće mijenjati ljude, mogao se rad usmjeriti, »diktirati«, čak i u znanosti. Samo na jednom nije se moglo tako jednostavno — mijenjanjem ljudi ili diktatom — odmah i brzo djelovati. To je bio »kulturno-umjetnički sektor«.

Poslije filma najviše se računalo na propagandu putem književnosti i svih njezinih oblika. Ali hrvatski književnici, čak i oni koji su se priklonili partizanima, bilo na početku, bilo u toku, bilo već pri kraju rata, bili su zatečeni. Umjesto proklamiranih umjetničkih sloboda njima će se iz dana u dan, i sve jače i jače, nametati krajnje primitivan književni izraz i strogo programirana tematika. Dio hrvatskih književnika bio je na izdržavanju kazne, dio nije imao pravo javno djelovati, dio njih trebalo je »preodgojiti«, a neki su naprosto bili zbunjeni i zašutjeli. Tako su godine 1945. i 1946., do Zogovićeve referata na I. kongresu književnika Jugoslavije održanom u prosincu 1946., bile neplodne i izazivale su nezadovoljstvo centralnog Agitpropa u Beogradu. U nedostatku zadovoljavajućih radova hrvatskih autora nicali su radovi Jovana Popovića, Radovana Zogovića i ostalih srpskih autora koji su brzo odgovorili na partijske zahtjeve i koji su se oduševljavali sovjetskim komunizmom.

U jednom izvještaju iz Hrvatske kaže se:

»Stanje u tom sektoru nije se bitno izmijenilo od onog kako smo Vam javili posljednjim izvještajem.

Društvo književnika i književnici uopće, uglavnom su neaktivni. Od svih 10—12 surađuju. Odlučeno je, da se u Društvu književnika kao i u svim drugim kulturno-umjetničkim udruženjima, gdje je to moguće, formiraju partijske frakcije, koje bi imale zadatak, da pokrenu rad tog udruženja i da za taj rad odgovaraju.«⁹

Dok su se članci Đilasa, Popovića, Zogovića i drugih srpskih autora objavljivali u *Borbi*, *Vjesniku*, *Radu*, *Naprijedu* i ostalim listovima, hrvatski su književnici izdavali časopise *Republiku*, *Hrvatsko kolo*, *Izvor*, posve različite od časopisa *Jugoslavija—SSSR* i *Hrvatska—SSSR*. Hrvatski pisci oko *Republike* pokušali su donekle zadovoljiti književnu tradiciju. Dvobroj *Republike* i br. 3 iz 1945. uredili su M. Krleža, V. Kaleb i J. Horvat, a likovno opremili Vanja Radauš, Šimaga, Tiljak, Z. Prica, M. Rački i dr. U njima su objavljeni radovi nastali prije i uoči rata. Tu su radovi Barca, Badalića, Cesarca, Krleže, Kaleba, Nazora, V. Popovića, N. Simića, Šegedina i dr., Goranov prijevod engleske poezije, pjesme Z.

⁹ Nismo uspjeli vidjeti izvještaje nakon primitka Đilasova proglasa (ožujak 1945.) koji su uslijedili do 7. siječnja 1946., ali je vidljivo da je Sekretarijat CK SKH 9. prosinca 1945. morao izabrati komisiju koja bi utvrdila krivce za nepostignute rezultate.

Štambuka i S. Šimića. Izbor je tekstova tendenciozan, ali još ni izdaleka ne odiše onim što će mu biti namijenjeno godinu i pol kasnije. Likovna je oprema isključivo ratna, a takva će ostati i u narednim brojevima.

Već je siječanski broj *Republike* iz 1946. godine izazvao negodovanje centralnog Agitpropa, pa Zogović piše Brkiću: »Januarski broj 'Republike' ipak se ne može smatrati dobrim, naročito s političke strane. Osnovna pogreška učinjena je s uvodnom napomenom Keršovanijevom članku. U toj napomeni, s jedne strane, precijenjena je naučnost i ispravnost članka, a — s druge strane, Keršovani je prikazan kao čovjek preko čije 'žive riječi, političkog i naučnog rada se odgajao onaj najnapredniji dio našeg oslobodilačkog pokreta, pod čijim rukovodstvom je ostvarena sloboda čovjeka i sloboda napredne misli'. Ovo je višestruko netačno«, jer, nastavlja Zogović, »'najnapredniji dio našeg oslobodilačkog pokreta' odgajao je CK naše Partije«, a »ova napomena je veoma nezgodna, po suštini revizionistička [...]. Pokojni Keršovani, dalje, nije u nekim stvarima mogao a nije ni trebao da služi kao uzor našim mladim drugovima«. Itd.¹⁰

Brojevi *Republike* od 1 do 12 iz 1946., uz već spomenuta imena iz prethodne godine, donose više napisa iz ruske književnosti, više prijevoda Maksima Gorkog, prijevoda ruske socrealističke kritike zapadnih filozofa. Uz socrealističke pjesme Z. Štambuka, Vesne Parun i M. Franičevića donose se i osvrti o poeziji Garcia Lorca D. Ivaniševića, o Doss Passosu, o J. Swiftu, ali već i niz odlomaka iz ratne proze, što će se iz broja u broj povećavati. Od broja 7 uredništvo se proširuje Krklecom i V. Popovićem. Br. 12/1946. donosi Zogovićev referat »Osvrt na naše književne prilike i zadatke« održan na Prvom kongresu književnika Jugoslavije, nakon čega će se potpuno izmijeniti sadržaj i ton časopisa. Krleža napušta redakciju, iako će se neki njegovi tekstovi i dalje uvrštavati. I Joža Horvat napušta redakciju, a ulaze Marin Franičević i Novak Šimić. *Republika* iz 1947. kreće s isključivo partizanskom prozom, pjesmama i političkim govorima. Autori su Đilas, Kolar, Nazor, J. Franičević-Pločar, Novak Šimić, Šegedin, Štambuk, Kaleb, Ž. Jeličić, M. Matković, Đ. Šnajder, Mađarević, E. Sinko, G. Vitez, Barković, Vučetić, Parun, J. Horvat, M. Franičević, Dončević, I. Čaće, A. Stipčević, V. Popović, M. Selaković, V. Desnica, Kaštelan, a možda smo koga i ispustili.

Iz broja u broj donosi se sve više prijevoda sovjetskih socrealista i njihovih kritičara, pa čitamo: »sovjetska književnost — najdemokratskija književnost svijeta«, »dekadentstvo — reakcionarna tekovina u književnosti«, »herojske borbe«, »nadnaravni napori«, »krivo interpretirana povijest«, »narodni umjetnik«, »partijnost«, »idejnost«, itd., itd.

Kritika je prihvaćena samo kao »ideološka kritika«, »tipično«, »istinito«, »zdravo«, »bolesno«, »odgaja«, »bodri«, »veličina djela«, »potiče«, »štetno«, itd., ili pak »reakcionarno«, »špekulantsko«, »oportunističko«, »bezidejno«, »nenapredno«, »neistinito«, »neumjetničko jer je bezidejno«, itd., ili »beperspektivno«, »individualističko«, »građansko«, »formalno«, »subjektivno« i dr. Sve što nije glorifikacija stvarnosti to je njezin »falsifikat«, »iskrivljavanje« političke zbilje.

¹⁰ R. Zogović, Dušku Brkiću, 14. ožujka 1946., CK SKH 1946. III 14.

U te vode uplovit će beskompromisno najprije Štambuk, već odmah nakon rata, a kao tajnik Društva hrvatskih književnika malo-pomalo će uvlačiti i druge — Marina Franičevića, mladog Živka Jeličića (Ervin Šinko, dolazeći iz Mađarske, već je bio u tim vodama), Kolara, Kaleba, Krkleca, Desnicu, Selakovića, itd., ali tek nakon Zogovičeva referata potkraj prosinca 1946. godine. Krležini su radovi objavljeni, ali on nije zagrizao u socrealizam. Grgo Gamulin okušao se u književnoj kritici socrealističkog izraza i prije tog referata, pišući o poeziji M. Franičevića i Z. Štambuka. No on se naročito istakao kao kritičar likovne umjetnosti. Časopis *Hrvatsko kolo* za 1945. godinu (izdavač Matica hrvatska) donosi partizansku prozu i poeziju nastalu u ratu. Urednik je Petar Šegedin. U 1946. godini nalazimo opširne studije o socrealističkim piscima Gorkom i Aragonu, u 1948. opširnu studiju Ervina Šinka pod naslovom »Kulturna baština i socijalistički realizam«, u 1949. pod uredništvom J. Horvata, Kolara i Šegedina objavljen je ponovo Šinkov podulji napis (oko 50 stranica) pod naslovom »Osvrt na pitanja morala, socijalističkog humanizma i na djelo Maksima Gorkog«. Kako vidimo, Šinku su dane velike mogućnosti za propagandu socijalističkog realizma i uvlačenje Sovjetskog Saveza u kulturni život Hrvatske.

Časopis *Izvor* uređivao je Ivo Čaće, pisac samouk. Izišla su tri broja u 1945. godini. Svi su ispunjeni prozom i pjesmama pisaca samouka, a ilustrirali su ih također slikari samouci — Zvonko Glad, Franjo Mraz, S. Rajković i dr. Nakon trećeg broja list je prestao izlaziti.

Grgo Gamulin pokušavao je svoje prve likovne kritike odjenuti u ruho kritičara poznavaoa umjetnosti, ali je ipak, nakon stručno izrečenog mišljenja, njegova kritika završavala socrealističkim stereotipima. To je uostalom i bio uvjet da bude uvrštena u dnevnu ili mjesečnu štampu. Njegove prve kritike — o slikarima partizanima te o Antunu Šimunoviću — još izmiču pravom socrealizmu, ali one iz 1946. već su mu mnogo bliže u svojim završnim dijelovima, a neke i u naslovu¹¹: »Uz idolatriju cezannizma«, na primjer, ili one uz izložbe u umjetničkom paviljonu, te izložbu šestorice slikara¹².

G. Gamulin je dugo ostao vjeran socrealizmu, pa je i njegova doktorska teza (1952.) bila iz tog područja. Poslije će taj svoj period okarakterizirati kao »izbor unutar totaliteta« dileme koju mi »tada nismo vidjeli. Trebalo je zato imati neku udaljenu, vanpovijesnu poziciju, a mi smo naprotiv bili u konkretnoj povijesti, do očiju i iznad očiju ukopani u svakidašnjicu s jednim globalnim izborom koji je sve subsumirao i nije dopuštao problematizaciju ni pažljiviji izbor u pojedinostima. Bilo je to takvo razdoblje povijesti. Naprotiv: nije bilo iskustava koja bi nas dijelila na višu ravni, a nismo se mogli ni udaljiti do udaljenosti dovoljne da bismo mogli sagledati ne samo povijesno značenje moskovskih procesa, nego čak ni

¹¹ G. Gamulin, Povodom izložbe slikara partizana, Izložba Antuna Šimunovića, *Republika*, 1—2/1945., str. 106—113; 3/1945., str. 223—225.

¹² G. Gamulin, Uz idolatriju cezannizma, Izložba Antuna Postružnika, *Republika*, god. II, br. 1/1946., str. 84—95, 4—5/1946., str. 409—411; Izložba u umjetničkom paviljonu 30. VI — 21. VII 1946., br. 7—8/1946., str. 682—683; Izložba šestorice (Umjetnički paviljon, 25. VIII — 15. IX 1946.), br. 11—12/1946., str. 1005—1008.

ono sovjetsko-njemačkog pakta i diobe Poljske — činjenice pune strahovite moralne očitosti. U tom prizemlju bili smo u svom paklu¹³. Gamulin i sam citira Bakarića koji govori o svim tim intelektualcima što ih je partija uspjela privući kao o »samim nepismenjicima«, samim studentima koji su »svršili jedno obrazovanje relativno provincijsko«, koji su studirali Marxa po »tajnovitim mjestima« ili kakvim studentskim klubovima. Još gore, dodaje Gamulin — »radilo se o stalnim progonima, siromaštvu i vječnim nestabilnostima fizičke egzistencije«. Danas je to i njima — tadašnjim akterima — nejasno i nerazumljivo, no ipak je to bio, nastavlja Gamulin, »veliki stupanj našeg vlastitog uopćenja i otuđenja, i [. . .] autocenzura je bila sveobuhvatna a o institucionaliziranoj cenzuri da i ne govorimo«¹⁴. Dakako, kompletnog, pravog intelektualca, široko obrazovanog, teško je ili možda i nije moguće otuđiti, indoktrinirati.

Ono što je Gamulin bio za likovnu umjetnost i njezinu kritiku, Natko Devčić bio je za glazbu, a nešto kasnije, u toku 1946. i 1947. i dalje, Marijan Matković za kazališnu umjetnost. No, kako smo vidjeli, sve konce držao je u svojim rukama Agitprop CK SKJ, a svi ostali bili su njegove marionete. Strah za goli život bio je previše jak da bi se itko mogao dulje opirati — stariji su već bili angažirani na svom izabranom putu, mlađi su se htjeli na njemu afirmirati. No koliko i kako — svakome na njegovu savjest.

Agitprop je bio učvršćivan i doradivan kao najsavršenija paukova mreža; već je nakon Zogovićeve referata (1946.) bio toliko čvrst da je mogao imati sve u svojim rukama i da mu ništa nije moglo izbjeći ili mu se oduprijeti. Moglo se ili prihvatiti ili šutjeti, trećega nije bilo. Zadatak mu je išao u dva pravca. Prvi je bio — razvijati što veću ljubav za sve što dolazi iz Sovjetskog Saveza, što se obilno unosilo u Hrvatsku posredstvom srpskih autora čiji izljevi zanosa nisu ničim bili sputavani, a drugi — bezrezervno primati njihov model koji se imitirao jednako na političkom, ekonomskom i kulturnom planu. Godina 1947. obilježena je, dakle, jakom bolševizacijom na svim frontovima, što će se zaoštavati još 1948. i 1949., a u kulturi će potrajati sve do 1952. godine kada će obruč početi pucati. O tome na drugom mjestu.

Ni likovna ni kazališna umjetnost ni glazba nisu, dakle, bile spremne masovnije zamijeniti svoje slobodno umjetničko stvaralaštvo diktiranom političkom kvazi-umjetnošću. Izvještaj dalje nastavlja:

»Kritika Jovana Popovića izazvala je kod likovnih umjetnika veoma živu diskusiju. Iako većina likovnih umjetnika smatra kritiku opravdanom, ipak se ne slažu s načinom na koji je ona iznešena i s njezinom oštrinom. Mi smo pretresli ta pitanja na jednom sastanku sa likovnim umjetnicima i zahtijevali od njih da tu kritiku usvoje i vode obzira o njoj u svom daljnjem radu.«

»Pred nama je, zaključuje izvještaj o kulturno-umjetničkom sektoru, zadatak da svaki sektor rada na kulturno-umjetničkom polju detaljno

¹³ G. Gamulin, Izbor unutar totaliteta, godine na sveučilištu, str. 184, 185.

¹⁴ V. Bakarić, Vjesnik, 10. siječnja 1970.

pretresemo i ispitamo i da vidimo šta se može učiniti, kako bi rad na tom sektoru krenuo na bolje.»¹⁵

Kulturnu politiku kreirali su u CK KPJ Milovan Đilas, Jovan Popović i Radovan Zogović po modelu Sovjetskog Saveza. Sâmi zaljubljenici Sovjetskog Saveza, »velikog Staljina«, »velike majke Rusije«, oni su tu ljubav i oduševljenje zanesenjački nametali svim narodima i narodnostima, bez obzira na to što mnogi nisu dijelili njihove osjećaje i što su svoje odnose prema drugim narodima gradili na drukčijim osnovama.

Već od osnutka KPJ za nju je Sovjetski Savez i njegov SKP(b) bio alfa i omega. Iako se već i prije rata mnogo znalo o staljinskim čistkama i logorima, odnos prema Sovjetskom Savezu, prvoj zemlji socijalizma, temeljio se na bezgraničnom i nekritičkom zanosu koji je isključivao svaki razumski pristup. No okretanje Srbije — a odatle su i dolazile sve partijske direktive — prema carskoj Rusiji i potom Sovjetskom Savezu silazi duboko u povijest. Rusofilstvo XIX. st. pa i mnogo ranije dobro je poznato. Oktobarska revolucija i razdoblje nakon revolucije ispunilo je srpske lijeve intelektualce bezgraničnim zanosom i povjerenjem. Oni su potpuno potpali pod njezinu moć i vlast i brzo brišu sve prijeratne i ratne nesporazume pokušavajući nametnuti te osjećaje svima. A njihovi se odnosi temelje isključivo na emocijama.

KPJ uspostavlja isti državni socijalizam s neograničenom vlašću partijskog vrha, s jakom hijerarhijom i nepovredivim rukovodstvom. Tvrdilo se da je socijalizam u Sovjetskom Savezu već realiziran, i da će se on ostvariti i na našem tlu već samom činjenicom što je partija preuzela vlast i razvlastila buržoaziju.

Na razne načine nastojao se nametnuti taj zanos: glorifikacijom svega što dolazi iz Sovjetskog Saveza, prijevodima, filmovima, dovodenjem ruskih učitelja i stručnjaka svih vrsta, bezbrojnim zanesenim napisima (Đilas, Popović, Zogović), školskim planom i programom, ruskim udžbenicima, izložbama, novinama, časopisima, glazbom, arhitekturom, školovanjem ljudi u SSSR-u, književnim večerima, predavanjima, obaveznim učenjem ruskog jezika, popularizacijom njihovih znanstvenih dostignuća, gostovanjem njihovih umjetnika svih vrsta, a naročito svakodnevnim političkim izricanjima hvalospjeva putem svih medija. Trebalo je sve jugoslavenske narode, naročito široke narodne mase, jer se najviše na njih računalo, uvjeriti da je SSSR najveći, najmoćniji i najiskreniji saveznik i zaštitnik (nije se prezalo ni pred takvim riječima) novostvorene države i njezinih naroda. A sami članovi partije bili su od početka odgajani u duhu bezgranične ljubavi ničim nepomračene, oduševljenja, poslušnosti, pa čak i, kako ćemo vidjeti, strahopoštovanja prema toj državi i svemu što iz nje dolazi.

Još 1940. godine u Zagrebu je bila pokrenuta akcija za osnivanje društva koje bi »svojim radom pokazalo *svu ljubav* koju narodi Hrvatske gaje prema narodima bratskog Sovjetskog Saveza«, akcija koja je bila ugušena već u začetku, a potkraj rujna iste godine (1940.), piše u *Vjesniku* iz 1947.,

¹⁵ Izvještaj Agitprop komisije CK SKH Centralnom komitetu SKJ Agitpropu, Beograd, CK SKH, Agitprop 1946. I 7. Nismo uspjeli pronaći tu kritiku J. Popovića.

definitivno je odbijena molba za osnivanje takvog društva. U inicijativni odbor za osnivanje toga društva ušli su među ostalima August Cesarec, Antun Augustinčić, dr. Srećko Šilović, dr. Miljenko Protega, Ivan Goran Kovačić i Mahmud Konjhodžić.

Odmah nakon oslobođenja Zagreba ponovo se pristupilo toj akciji, te je osnovano Društvo za kulturnu suradnju Hrvatske sa SSSR-om, koje je imalo svoje sekcije: sekciju za ruski jezik i književnost, sekciju za film, sekciju za tehniku i urbanizam, sekciju za medicinu, sekciju za pravo, sekciju za zakonodavstvo i sekciju za društvene nauke. Uz te bile su osnovane i sekcija za kazalište, sekcija za glazbu, sekcija za likovnu umjetnost, sekcija za prirodne nauke, sekcija za nastavnike ruskog jezika, sekcija za proučavanje rada i radništva, sekcija za selo i seljaštvo — jednom riječju, sva društvena, kulturna, umjetnička i politička aktivnost bila je pokrivena navedenim sekcijama. Međutim, rad nekih od njih sveo se uglavnom na predavanja ruskih ili naših stručnjaka o odgovarajućim temama, na prikazivanje filmova, na izvođenje djela ruskih umjetnika i majstora te na razna gostovanja iz Sovjetskog Saveza.

Društvo za kulturnu suradnju Hrvatske sa SSSR-om imalo je i lijepo uređenu biblioteku s oko 1500 članova, a u svim većim gradovima osnovani su bili i pododbori Društva, koji su organizirali predavanja, akademije, koncerte, te niz drugih djelatnosti u sklopu kulturne suradnje.

Postojalo je i Društvo za kulturnu suradnju Jugoslavije s SSSR-om. Ono je izdavalo časopis *Jugoslavija—SSSR* s redakcijskim odborom koji su sačinjavali A. Augustinčić, A. Belić, O. Bihalji-Merin, M. Bogdanović, D. Kostić, nezaobilazni R. Zogović i J. Popović, dr. Z. Sremec i V. Burzevski. Časopis je izlazio jedanput mjesečno.

U uvodu nalazimo misli koje će biti vodilje cijeloj kulturnoj i umjetničkoj djelatnosti niz godina. Već stvorene iluzije učvršćivane su ovakvim formulacijama: »beskrajno poverenje«, »najprisnija ljubav«, »bedem demokratije i slobode«, »zaštitnik malih i slabih naroda«, »vekovno bratstvo s velikim i plemenitim ruskim narodom«, »večiti savez koji nikakva sila neće moći razrušiti«¹⁶.

I ostali su prilozima pisani u istom tonu, osim članka A. Belića, koji je odgovarao stvarnosti. Dr. Siniša Stanković, predsjednik privremene narodne skupštine Srbije, u članku iz 1945. piše: »Danas [...] postalo je jasno svakom da je Sovjetski Savez, čedo Velikog Oktobra, spasio civilizaciju sveta od najveće katastrofe koja joj je ikada zapretila.«¹⁷ Emil Hajek, govoreći o glazbi, piše »naročita ljubav prema Staljinu«, »vječna zahvalnost Staljinu«, »neizmjerena ljubav«. Panagirike pišu R. Zogović u »Neodoljivom trenutku«, pa M. Đilas, zatim J. Popović i Č. Minderović nakon svoga povratka iz Moskve gdje su bili kao članovi jugoslavenske književne delegacije. Milan Bogdanović govorio je 1946. godine o SSSR-u kao o »snazi i pouzdanju«, Pavle Aleksić vidi u njemu »demokratski bedem za zaštitu bezbednosti naroda«, narod što pokazuje put kojim treba da ide Europa koja »najviše duguje Sovjetskom Savezu za svoje oslobođenje«.

¹⁶ Časopis *Jugoslavija — SSSR*, 1945/1, studeni, Uvodni članak, str. 1, 3.

¹⁷ Ibid. 1947/24—25, *Đilas*, Susret sa Staljinom, str. 17, 19.

itd. Đilas je naročito fasciniran Staljinom. On je za njega božanstvo, »inkarnacija — djelom, mišlju, ličnošću«, koje »ne može ostariti« jer je »njegova misao besmrtna, uvijek nova, potpuno sazrela, i do kraja uobličena, njoj nema što da se doda, on je sam istkan od nje i u njemu nema ni atoma koji ne bi živjeli, odisali njom«, a zemlja »više nema unutrašnjih problema«, narod je »ujedinjen i moćan i nesalomljiv u svom jedinstvu«, čija je »pobjeda [...] ne samo neosporna, nego i vječna, osigurana iznutra na vijeki vjekov«¹⁸.

Čudan je taj dječji zanos mahom svih srpskih političara, a i tadašnjih lijevih intelektualaca koji su krojili kulturnu politiku za Hrvatsku i ostale zemlje, a ipak su to već morali biti zreli ljudi i intelektualci. Čudan zanos ali opasan kad se ima vlast. Taj kult povjerenja, naivne vjere, ljubavi, ushićenja, oduševljenja i iluzije opasan je kada se prenese na političku scenu, kada se u njegovo ime kroji pravda, kada se nameće cijelim narodima i postaje kriterij svih vrijednosti i službena ideologija. Pa tko je smio dirnuti u tu »uzvišenu i veličanstvenu ljubavnicu«, u to »svetište«, kada su bili angažirani najdublji osjećaji onih koji su vodili zemlju! A u danom trenutku ti će zanosi odnijeti mnoge žrtve! Ali sve do tog trenutka, pa i mnogo dulje, prenosilo se to zanesenjaštvo, iako su njegovi nosioci često bili već 40-godišnjaci: Popović, na primjer, rođen je 1905., Zogović 1907., Minderović 1912., sam Đilas 1911. I dr. Zlatan Sremec dijelio je istu ljubav i oduševljenje.

Časopis *Jugoslavija* — SSSR izlazio je do broja 32, do lipnja 1948. A godinu dana ranije dr. Z. Sremec izražava svoje zadovoljstvo rezultatima koje je časopis postigao u našoj sredini i naglašava kako je u interesu svih naših ljudi da se što prije i što bolje upoznaju s dostignućima »sovjetske nauke, umjetnosti i književnosti jer je sve u Sovjetskom Savezu na takvoj visini do koje nisu uspjeli doći u drugim zemljama [...]. A ono što je najvažnije«, dodaje on, jest »visina ljubavi i brige prema čovjeku, to je bratski odnos među narodima i ljudima u državi, gdje nema izrabljivanja čovjeka po čovjeku — to je novi humanizam«¹⁹. Išlo se tako daleko da se govorilo kako je Jugoslavija samo jedna od pokrajina Sovjetskog Saveza, dio zemlje modela socijalizma kojemu se treba pripojiti. Kult i glorifikacija svega što dolazi iz SSSR-a širi se svim medijima — kulturnim, umjetničkim, političkim i ekonomskim. A sve što nije sovjetsko reakcionarno je, opasno i nedopustivo.

Vjerojatno po zadatku, Popović se okomljuje na zapadni tisak ili, kako se tada govorilo, »reakcionarnu propagandu« koja je iznosila drukčija mišljenja o Sovjetskom Savezu, o odnosima prema čovjeku pojedincu. »U tu glupost niko i ne veruje«, kaže on. »Naprotiv, nigde ne postoji takvo poštovanje ličnosti, čak kult ličnosti kao u Sovjetskom Savezu, takva mogućnost ispoljavanja ličnosti. Samo kakve vrste kult i prema kojim svojstvima ličnosti«, pita sam sebe Popović i odgovara opet političkom frazeologijom čiji smisao možda ni njemu samom nije bio jasan. Zaustavimo se malo na tom stilu:

¹⁸ Isto.

¹⁹ Ibid., str. 34, Z. Sremec, Novi humanizam.

»Uzdizanje ličnosti i kolektiva nerazdvojno je vezano. Vodi, rukovodiocu, heroju, naučniku, umetniku, udarniku, onome ko kroz sebe izražava uzdizanje radnog naroda a sobom uzdiže taj radni narod, odaju se tolike počasti kakve ne mogu ni shvatiti ropska piskarala raznih magnata štampe. Herojima rata i rada dižu se kipovi, njihovi likovi gledaju podstičući čak i sa zidova ulica i parkova, ploče s imenima odličnika vidne su i prolaznicima na drumovima.«²⁰

Teško je takav tekst danas analizirati. Pa neka on govori sam za sebe. Reći ćemo samo da autor vidi ono što hoće vidjeti, i na način na koji to hoće vidjeti, ali to svoje viđenje želi nametnuti svima, jer je uz Zogovića jedan od najvećih ideologa u kulturnom životu ne samo Srbije nego i svih ostalih republika, pa i Hrvatske.

Moskva postaje Popoviću »najznačajniji grad sveta«, a sat s Kremlja »otkucava vreme i smisao epohe«, kucanje to »ima međunarodnog, uopšte čovečanskog značaja«, a tu »u Kremlju živi i radi veliki Staljin, koji oseća kucanje srdaca celog naroda, čije odluke odjekuju u svim srcima, a koji pogledom izvlači iz zbivanja smisao današnjice, gospodari zakonima istorije i ocrtava budućnost«.

Prvi put u kontaktu sa stranom zemljom, velikom zemljom, nadasve »velikom ljubavnicom«, Jovan Popović, predstavnik jedne male zemlje, provincije, drhti. No ta mu je »velika ljubavnica« bila blagonaklona i široko je otvorila ruke da ga njima obavije, i on sav presretan kaže:

»Teško je izraziti zadovoljstvo i ponos zbog prijema na koji je delegacija naišla. Čovek se boji da ne bude banalan u izražavanju oduševljenja, toliko je taj prijem bio srdačan i dostojanstven.« A vidjeli su i čuli na svakom koraku »kako je socijalizam prodro u krv i meso sovjetskih ljudi, koji su sebe poistovetili s državom i vladom, videli brigu sovjetskih vlasti o čoveku, videli kakvu vrednost ima ličnost čoveka u sovjetskom društvu«²¹.

Članci Jovana Popovića bili su objavljeni u dnevnom tisku, *Borbi*, *Vjesniku*, *Radu*, *Narodnoj armiji*, časopisu *Jugoslavija—SSSR*, *Hrvatska—SSSR* i drugdje, a sakupljeni su i objavljeni kao knjiga u prosincu 1947.

Jugoslavensku književnu delegaciju pozdravili su, uz zdravice i anegdote, Staljinovi apologeti, veliki pobornici socijalističkog realizma: Gerasimov, koji je boravio i u Hrvatskoj, Mulin, Merкуроv, koji su također tako oduševili nesigurnog Jovana Popovića da je klicao od radosti: »i to spada u umetnost, u susret dviju umetnosti. Jer u toj jednostavnosti i sigurnosti sovjetskih umetnika ogleda se prisna povezanost sa sovjetskim društvom, koje im omogućava da budu u punoj meri umetnici i ljudi, a oni u svom ophođenju prema prijateljima pokazuju jednu vrstu umetnosti: biti jednostavan i dostojanstven, i u šalama i u svojim postupcima izražavati svoju veliku i ponosnu zemlju«²².

²⁰ Časopis *Jugoslavija — SSSR*, 1947/24—25, str. 8.

²¹ J. Popović, Susret sa sovjetskom stvarnošću, Sovjetska svakidašnjica. Izd. Društva za kulturnu suradnju Jugoslavija — SSSR, str. 9, 10, 16, 24, 25, 35, 36.

²² *Vjesnik*, 7. kolovoza 1948. M. Selaković, Jovan Popović, Susret sa sovjetskom stvarnošću.

Milan Selaković napisao je u *Vjesniku* od 7. kolovoza 1948. godine dulji komentar Popovićevoj knjizi sakupljenih članaka od 1945. On kaže: »To nije velika knjiga niti su to opširno obrađene teme. Ali o tim se temama nikada ne bi moglo dovoljno napisati i iscrpsti predmet, jer taj predmet ima goleme dimenzije, on se, štoviše, neprestano razvija i raste, dobiva nove sadržaje i oblike.« Milan Selaković dalje kaže da je brošura Jovana Popovića, koja na svoj način objašnjava sovjetsku stvarnost, utoliko zanimljiva što ju je napisao književnik primjenjujući svoja individualna zapažanja, impresije, doživljaje i iskustva. A ta zapažanja i impresije Popović bilježi »s iskrenom neposrednošću, onako kako ih je susretao«, nastavlja M. Selaković, »što nam napose olakšava primanje i razumijevanje njegove slike Sovjetskog Saveza, osobito nam približava i rasvjetljava lik sovjetskog čovjeka i društva, pa se čini da i ne čitamo knjigu, nego da lično doživljavamo ono što je doživio pisac.«²³ Selaković dalje kaže da sovjetska svakidašnjica, život i rad sovjetskih ljudi kod kuće, u miru — jer Popović se sa sovjetskim ljudima susreo i u ratu, 1945. na srijemskoj fronti — gledani kroz prizmu našeg čovjeka, »svakako privlače našeg čitaoca i on žedno čita Popovićeve zapise i opise. A Popović je«, nastavlja Selaković, »zaista dobro odgovorio toj obavezi, iznio i objasnio mnoga pitanja koja zanimaju našeg čovjeka.« Selaković odaje priznanje Popoviću da je svoje dojmove uspio »ukratko, ali snažno nacrtati i prenijeti na čitaoca. Iz njegovih riječi zrcali se mnogo slika sovjetske stvarnosti: lik sovjetskog čovjeka, veličanstvenog u njegovoj jednostavnosti; svijest sovjetskih ljudi od kojih svaki zna svoje mjesto i funkciju, ljudi od kojih svaki u sebi, Popovićeve riječima, nosi u malom čitavu državu«.

Milana Selakovića zadivljuje sovjetski patriotizam o kojemu govori Popovićeve brošura, a koji se susreće posvuda — kod Crvene armije, kod pisaca i umjetnika, kod običnih ljudi, u »muzejima, među mrtvima i među živim stvarima«; patriotizam »zdravi koji ne mrzi i ne prezire ostale, tuđe narode, patriotizam koji ne teži za ugnjetavanjem, nasiljem i bogaćenjem na tuđoj muci, patriotizam koji živi i cvjeta od vlastitih sokova i snage«, zaključuje Selaković.

Što se tiče sovjetske stvarnosti o kojoj govori Jovan Popović a sadržana je i u naslovu brošure, vidimo, kaže Selaković, »bogatstvo i razgranatost života sovjetskih ljudi«, vidimo »mnoge stvarne pojedinosti koje se slijevaju sa tisuću drugih u džinovsku cjelinu«. A kao književnik i kulturni radnik Popović napose govori o stanju i položaju kulture i umjetnosti kako ih on vidi. Pa Selaković parafrazira to viđenje: »Upravo je poslovična pažnja sovjetske vlasti koju ona ukazuje kulturi i njenim tekovinama. Više nego igdje drugdje na svijetu, u Sovjetskom Savezu posvećuje se velika briga kazalištima, umjetničkim galerijama, kulturnim spomenicima i muzejima.« A iz jednog odlomka u kojem Popović govori o svom posjetu Ruskom historijskom muzeju u Moskvi Selaković izvlači ovaj zaključak:

»Ta epizoda (riječ je o jednom sarkofagu iz Kerča) govori sažeto ne samo o jednoj maloj muzejskoj historiji, nego o velikim događajima koji kao da se ne odnose na jednu ličnost i nekoliko crvenoarmejaca, nego ocrtavaju

²³ Ibid.

čitavu armiju ljudi. Taj prizor nije samo znak i dokaz pažnje sovjetske države prema kulturi i kulturnim tekovinama, nego je to i dokaz svijesti i ljubavi sovjetskog čovjeka, ovdje, konkretno, sovjetskog vojnika i sovjetskog učenjaka, dokaz njihove ljubavi i poštovanja prema kulturnim vrednotama. A ta ljubav i to poštovanje ne izvire ni iz kakvih odredaba i dužnosti, nego iz svijesti i unutrašnje potrebe za kulturom kao sastavnim i važnim dijelom života sovjetskog čovjeka.«

I Popović i Selaković spremno donose najopćenitije i najpozitivnije zaključke. Milan Selaković zaključuje svoj članak u *Vjesniku* ovako:

»Knjiga Jovana Popovića 'Susreti sa sovjetskom stvarnošću' otkriva nam i živo prikazuje slike iz sovjetske zemlje, slično kao na filmskoj vrpci, odgovarajući jasno na mnoga pitanja koja zanimaju našeg čovjeka. Na svoj način ova knjiga dobro karakterizira sovjetsku zemlju, sovjetske ljude i socijalističku stvarnost.«

Jasno nam je, međutim, da drukčije intoniran članak, ma tko ga napisao, ne bi mogao naći mjesta na stranicama bilo koje publikacije u to vrijeme, pa se ili nije pisalo ili se pisalo ovako.

3. Partijnost u kulturi i umjetnosti

a) Negiranje tradicije i zapadne kulture

Do kraja boljševizirana KPJ, kao i SKP(b) čije je direktive usvojila i provodila na svom terenu, osjećala je veliki strah od slobode mišljenja i izražavanja i svim se sredstvima okomila protiv svega što bi je moglo ugroziti. Odbacivala je svu kulturu i umjetnost građanske provenijencije, bilo da je dolazila iz prošlosti vlastita naroda bilo iz drugih naroda. Ono što nije mogla fizički uništiti (spomenici kulture) zanemarivano je, proganjeno ili obavijeno šutnjom. Knjige i autori stavljeni su na indeks. I u najnevinijim stvarima vidjela je prijetnju kontrarevolucije. Strah za golu egzistenciju, nametnut ljudima, uvelike joj je pomagao. Zahvaljujući tom strahu mogla je učvršćivati svoj monopol na istinu i isključiti svaku mogućnost diranja u svoj dogmatizam i despotizam.

Ni teoretskih radova ni vlastitih razmišljanja zbog toga nije moglo biti, a umjesto njih obilno su se upotrebljavali citati »velikog Staljina« i sovjetskih teoretičara. Sve drugo bilo je ataka na sistem. Tako je partija postala i prisila i kontrola i tvorac istine. Sve što nije bilo apologetika i glorifikacija partije i sistema, što je pripadalo prošlosti ili imalo neku osobnu, individualnu, stvaralačku notu, odmah je bilo okarakterizirano kao buržoasko mračnjaštvo, ideološki otrov, misticizam, dekadencija, reakcionarnost, štetnost, proizvod bjesomučne mržnje, duhovnog mraka, kao izopačeno, negativno, pesimističko, trulo, bolesno. Umjetnost treba da služi isključivo politici, proletarijatu, partiji, revoluciji.

Đilas i Zogović grme i oblače. U sistemu partijskog dogmatizma i despotizma uveden je, po uzoru na prvu zemlju socijalizma, policijski teror ali i nasilje nad cjelokupnim životom — političkim, ekonomskim, kulturnim pa i strogo privatnim. Na primjer, posvećivanje pažnje žena estetskom izgledu, šminkanje i slično, odbacivalo se kao buržoasko.

Osnovni i najvažniji zadatak agitaciono-propagandnog rada bio je od samog početka, prema Đilasovim riječima »izgrađivanje idejnog lika naše štampe, njene političke i pedagoške uloge, stila njenog uređivanja, ukra-
tko — *borba za idejnost* u našoj štampi, idejnost i partijnost nasuprot 'bezidejnosti i informativnosti', 'senzacionalno-informativnim tendencijama', »borba protiv uticaja buržoaske reakcije na našu kulturu« na svim njezinim sektorima. U filozofiji npr., kaže Đilas, i sâm profesor filozofije, »savremena ideološka reakcija otvoreno se vraća srednjem vijeku i propovijeda, u najodvratnijoj formi, misticizam, idealizam, apsolutni idealizam, dualizam, agnosticizam, solipsizam. Izmišljaju se novi filozofski pravci — semantizam, personalizam, kritički realizam, neorealizam, egzistencijalizam, itd., a svi crpu snagu iz srednjovjekovne mistike [...]«²⁴

Što se tiče književnosti i umjetnosti, one, prema Đilas, »zastupaju anti-humanizam, individualizam, nacionalizam, pesimizam, itd. One se nalaze u potpunom rasulu. Kroz savremenu buržoasku umjetnost orgijaju svakojaki kubisti, nadrealisti, egzistencijalisti, 'umjetnici' i 'književnici' tipa Pikasa i Sartra. 'Umjetnost je laž koja omogućava približavanje istini' (kaže Pikaso) — eto do kakvih čudovišnih zaključaka dolaze korifeji savremene buržoaske kulture«²⁵.

Sve što nije bilo prosovjetsko, bilo je zapadnjačko, dekadentno, formalističko, dakle neprijateljsko, protiv čega se mora, iz dana u dan, boriti svim sredstvima i na svim poljima, jer svi ti izmi znak su raspadanja buržoaske kulture, upereni su »protiv razuma, protiv logičkog mišljenja«, a naročito protiv boljševizma. Sve su te umjetnosti pozvane »da truju osećanja i svest ljudi, da kod čoveka raspiruju životinjske instinkte, da odstranjuju mase od bolnih aktualnih pitanja, da prikrijuju klasne suprotnosti«, prenošeni su citati iz Ždanovljeva govora umjetnicima.

»Buržoaska [...] umetnost«, čitamo dalje, »ne može da pretenduje na časnost, iskrenost i naprednost — ona je lažna, i duboko reakcionarna po svojoj prirodi, po zadacima koje su joj postavili industrijski i finansiski monopolisti. Ona ne može da bude istinita, ne može da izražava stvarne težnje i misli naprednog čovečanstva.«²⁶

Prikazivanje »istinski pozitivnog junaka« u bilo kojoj grani umjetnosti »moguće je jedino pod socijalističkim uslovima. Stvarna suština sovjetskog čoveka, značaj njegovog života, psihologija — ispoljavaju se u njegovom radu i borbi, u ostvarivanju ciljeva društva kome on pripada«. A upravo su ti pozitivni likovi »snaga istine, duhovne dubine i aktivnosti«. Ždanov brani svoje teze pa kaže: »Ideolozi buržoaske umetnosti mnogo viču o takozvanom 'neslobodnom' stvaralaštvu sovjetskih umetnika. Oni neće i ne mogu razumeti da sovjetski umetnici, naoružani znanjem zakona o razvitku ljudskog društva, osetljivo shvataju narodne težnje i objektivno prikazuju stvarnost. Za njih — stvaralački rad i pravilno razumevanje

²⁴ Đilas, V. kongres KPJ, Izveštaj za period 1945—1949., str. 303, 304.

²⁵ Isto.

²⁶ A. Ždanov, Sovjetski film. Izd. Društva za kulturnu suradnju Jugoslavija — SSSR, 1949., str. 3—4, 6, 7.

zakona društvenog razvitka ne samo da ne protivureče jedno drugome, već naprotiv sastavljaju jednu celinu.²⁷

Sušтина cjelokupnoga kulturnog i umjetničkog stvaranja i djelovanja bila je oštra borba protiv »ideoloških neprijateljskih shvatanja« umjetnosti, borba protiv »dekadentnih tendencija u umjetničkom stvaranju«, borba »protiv uticaja buržoaske reakcije« na kulturu te borba za »socijalističku idejnost« u kulturi i umjetnosti, za partijnost umjetnosti i kulture.

b) Partijnost i idejnost u kulturi i umjetnosti

S agitprop aparatom KPJ je vrlo brzo, dakle, ovladala društvenim, kulturnim i umjetničkim životom. Odmah na početku preuzet je Ždanovljev termin »idejno-umjetnički«, koji je pokrивao političku ulogu umjetnosti i kulture, idejno-politički, dakle, uz termin partijnost umjetnosti. Sve se mjerilo tim mjerilom. Dovoljno je bilo napisati da je neko djelo »pogrešno postavljeno u idejno-političkom pogledu«, da je »umjetnički slabo«, značilo je da nije ispunilo svoju zadaću partijnosti i ideologije. S tim karakteristikama odmah je izgubilo svaku vrijednost. Termini kao »idejni i umjetnički fijasko«, »lažno«, »štetno«, »grube političke, historijske i umjetničke pogreške«, »iznakaženi likovi«, »iskrenuti«, »protuhistorijski«, »protuumjetnički«, »nedostojni«, »idejno-politički poroci«, »visoka idejnost«, »visoki zahtjevi«, »nedovoljno jarki i duboki prikazi naše stvarnosti«, itd., terminologija je koju je morao usvojiti svatko tko se htio okušati u kritici bilo koje vrste umjetnosti. Kulturno uzdizanje bilo je sinonim za političko uzdizanje, a to je bio prvi zadatak svake umjetničke vrste.

Uvjeravalo se na sve načine da socijalizam Sovjetskog Saveza pruža sve ono o čemu je »sanjao cvet čovečanstva svih vremena«, pruža onu divnu slobodu »jednog društva koje ujedinjuju i nadahnjuju plemeniti i visoki ciljevi«, dok je kapitalizam, kako kaže Aleksandar Vučo, »duboko neprijateljski prema slobodnom, istinskom stvaranju u svim oblastima materijalne i intelektualne delatnosti. Sloboda stvaranja u uslovima kapitalističke stvarnosti znači slobodu bezobzirnog falsifikovanja, slobodu laži, slobodu zatupljujuće, razoružavajuće propagande pomoću sladunjavih pastoralā, pomoću detektiva, pomoću filozofije egzistencijalizma i ogavnih romana Sartra i Klodela«²⁸.

Idejnost u umjetnosti značila je nadahnjivati se velikim »idejama Lenjina i Staljina«, »visokom idejnom principijelnošću«, »pravovernim i nepogrešivim autoritetima«, koji su okupili oko sebe »sve napredne i demokratske snage sveta da bi svladale i uništile najvećeg neprijatelja slobode, napretka i kulture«²⁹.

Usprkos velikim naporima partijskom se vrhu činilo da rezultati ne zadovoljavaju, pa su se rukovodioci agitacije i propagande često mijenjali, o čemu će govoriti Antun Biber na Drugom kongresu KPJ, na kojemu je riječ o periodu do 1948. Agitpropi su bili nosioci moći odlučivanja o svim

²⁷ Isto.

²⁸ A. Vučo, Ostvarenje sovjetske kinematografije, časopis *Jugoslavija—SSSR*, 1946., studeni.

²⁹ M. Đilas, V. kongres..., Op. cit., str. 291.

vitalnim pitanjima kulturnog razvoja i umjetničkog stvaralaštva. Agitprop je bio arbitar i pokrovitelj izvan i iznad kulturnog i umjetničkog stvaralaštva. Bio je kreator kulturne politike na isključivo ideološko-političkim kriterijima. Brinuo se o idejnoj čistoći marksizma (staljinskog tipa), bez diskusije i bez prigovora, a sve se svodilo na čistu ideologiju i čisti dogmatizam.

»Partijsku ideologiju«, kaže u svom izvještaju Antun Biber, »marksizam-lenjinizam, trebalo je još više unositi u radničku klasu i radne mase, trebalo je partijsku ideologiju unositi na područje prosvjete, kulture i umjetnosti. Ujedno se trebalo boriti protiv neprijateljskih ideologija i njihovih utjecaja u političkom, društvenom i kulturnom životu. Trebalo se boriti protiv oportunističke pomirljivosti u odnosu na zaoštavanje borbe protiv reakcionarnih i malogradanskih utjecaja koji se javljaju u štampi, na radiju, u kazalištu, u časopisima, u književnosti, u školskim udžbenicima, itd.«³⁰

Da bi se taj i takav program mogao realizirati, trebalo je što hitnije pristupiti organiziranju, obnavljanju i proširivanju »državnih, prosvjetnih, naučnih, kulturnih i umjetničkih ustanova i masovnih kulturno-prosvjetnih organizacija«, trebalo je »organizirati i izgrađivati aparat agitacije i propagande u centru i nižim organizacijama, trebalo je organizirati i izgrađivati štampu i izdavačku djelatnost, radio i film, i druga sredstva usmene i pismene propagande.«³¹

Činili su se, dakle, veliki napori za kulturno-prosvjetno uzdizanje narodnih masa. Masovno su se otvarale i obnavljale osnovne škole, sedmoljetke, učiteljske, umjetničke i mnoge druge stručne škole; organizirali su se brojni tečajevi za opismenjavanje, općeobrazovni tečajevi, otvarale se čitaonice, biblioteke, kazališta, stvarala su se brojna kulturno-umjetnička društva. Izdavačka djelatnost bila je naročito pojačana. Od 1945. do 22. X. 1948., kaže Antun Biber, izdano je ukupno samo marksističke literature 2,168.163 primjerka.

No sve to još nije zadovoljavalo zahtjeve, pa izvjestitelj nastavlja:

»U izdavačkoj djelatnosti moramo do kraja i u praksi provesti kontrolu izdavanja i osigurati da se naša izdavačka politika isključivo orijentira na izdavanje literature prema potrebama socijalističkog odgoja radnih masa. U izdavačkoj djelatnosti posebno treba voditi računa o potrebama — političko-ekonomske i stručne knjige za selo, o raspačavanju i čitanju knjiga na selu.«³²

Antun Biber završava svoje izlaganje ovim zaključkom:

»Historijski put razvitka naše Partije pod rukovodstvom CK KPJ s drugom Titom na čelu jest uporna borba za boljševizaciju naše Partije, borba koja se provodila uspješno i koja je dovela Partiju i narode naše zemlje do historijske pobjede u NOB-i.«³³

³⁰ Drugi kongres KPH, nov. 1948., *Antun Biber*, Organizacioni izvještaj CK KPH, str. 150, 151.

³¹ Isto.

³² *Ibid.*, str. 153.

³³ *Ibid.*, str. 156.

A među zaključcima kongresa među ostalim zadacima za rad KPH postavljani su i ovi:

»Pojačati propagandu marksizma-lenjinizma u Partiji i radnim masama, pri čemu posvetiti naročitu pažnju proučavanju marksističko-lenjinističke nauke o izgradnji socijalističkog društva. Zaoštriti idejnu borbu protiv svih pojava iskrivljavanja ili revizije nauke Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina, protiv idealizma i mistike uopće, a naročito protiv istih i sličnih pojava u školama i na drugim područjima kulturno-prosvjetnog rada [...]. U procesu daljnjeg razvoja kulturnog života još više zaoštriti borbu protiv ostataka buržoaskih shvaćanja, bezidejnosti, apolitičnosti na području kulturno-umjetničkog stvaranja [...].

Svestrano se zalagati za snažniji ideološki i umjetnički razvoj književnosti i svih grana umjetnosti, boreći se protiv zapadnjačkih dekadentnih i formalističkih shvaćanja. Na osnovu pozitivnih umjetničkih ostvarenja dosada, razvijanjem umjetničke kritike, boriti se za visoku idejnu umjetnost socijalističkog realizma.«³⁴

Tri i pol mjeseca kasnije, od 21. do 26. studenog 1948. održan je II. kongres KPH (republički kongresi slijede duh V. kongresa KPJ) na kojemu Antun Biber podnosi izvještaj o agitaciono-propagandnom radu. Čini se kao da iz tog izvještaja jače nego kod M. Đilasa izbija stav da se treba okrenuti vlastitim problemima umjesto presađivanja iz SSSR-a, iako se to nigdje otvoreno ne izriče. A. Biber kaže:

»Neposredni zadatak pred kojim se našla naša agitacija i propaganda bio je upoznati široke redove narodnih masa sa značenjem Narodnooslobodilačke borbe za izgradnju novog društvenog sistema, koji će osigurati bolju i sretniju budućnost radničkoj klasi i čitavom narodu. Ujedno se naša agitacija i propaganda trebala boriti protiv onih neprijatelja tekovina Narodnooslobodilačke borbe, otvorenih i prikrivenih, vanjskih i unutarnjih. Trebalo je voditi upornu borbu za raskrinkavanje ratnih hušakača [...].«³⁵

Zadaci su bili veliki, pa kao i M. Đilas A. Biber konstatira da Sektor agitacije i propagande ne zadovoljava u prvom redu na organizacionom planu. Idejno u umjetnosti svodi se na ovakve kvalitative: »duboko idejno-umjetničko«, »sovjetski humanizam«, »vera u sutrašnji dan«, »junaštvo«, »mržnja prema neprijatelju«, »najdublja ljubav prema socijalističkoj otadžbini«, »visoka idejnost«, »herojski podvizi«, »herojska smrt«, »požrtvovanje«, »bliskost narodu«, »realizam«, »napredno čovečanstvo«, »općečovečanski interesi«, »progresivna umetnost«, itd.

Članovi Kulturno-umjetničke komisije Hrvatske bili su Marin Franičević, Ivan Dončević, Vjekoslav Kaleb, Natko Devčić, Franjo Mraz i Zlatko Munko. Komisija se sastala već 31. prosinca 1945., što je bio ujedno njezin osnivački sastanak na kojem su podijeljena zaduženja. Vjekoslav Kaleb pokrivao je književni sektor — Društvo književnika, sve književne priredbe, nadzirao kulturne rubrike u svim listovima i revijama

³⁴ II kongres KPH, Op. cit., str. 246, 247.

³⁵ A. Biber, Organizacioni izvještaj CK KPH (str. 93—156); Rad partije na sektoru agitacije i propagande, str. 150.

i svu beletristiku. Natko Devčić pokrivaio je muzički sektor, Franjo Mraz likovni, Zlatko Munko narodno prosvjeđivanje, Ivan Dončević izdavačku djelatnost i imao svu kontrolu djelatnosti Matice hrvatske, Seljačke sloge, Napretka, Preporoda, Prosvjete, Društva za kulturne veze s SSSR-om. Jedino kazalište i film nisu u tom trenutku imali svoga »pokrovitelja«. Komisija se sastajala svakog utorka u 9 sati u prostorijama Društva književnika. Marin Franičević morao je obavljati dežurstvo svaki dan prije podne.

Postojala je sumnja da svi članovi komisije nisu bili na visini svog zadatka, pa je komisija isticala potrebu »planskog rada na kulturnom (tj. političkom) uzdizanju« članova komisije i rukovodilaca kako bi se »prenosila pravilna linija« na svim sektorima.

Komisija je radila tako da je svaki član podnosio referat o trenutačnom stanju na svom sektoru i davao prijedloge za daljnji rad, kako bi svi članovi bili upoznati s cjelokupnom problematikom pojedinih sektora. Preporučivalo se također da se svi članovi komisije »odterete (svih) dužnosti izvan komisije koje ne moraju neophodno vršiti«, kako bi cijeli svoj kapacitet mogli upotrijebiti za zadatke u svom sektoru. Na sastanku je zaključeno da se svakih petnaest dana redovito sastaje »partijska frakcija gdje se mogu formirati (prema partijskoj liniji) književnici i likovni umjetnici«, te da se uspostavi »čvrsta veza po svim sektorima«. ³⁶

Izvještaj tajnika Društva književnika Hrvatske od 23. veljače 1947. pokazuje kakva je bila socijalna struktura naših književnika uoči rata, u toku rata i nakon rata i kakve je probleme imala propagandna komisija, posebno u vezi s provođenjem Ždanovljevih direktiva što su prenosili kao posrednici Đilas, Zogović, Popović, u prvom periodu nakon rata. Kako smo rekli, hrvatski su književnici, osim vrlo malog broja, teško prihvaćali partijske direktive. Pokušalo se na njih djelovati dodjelama nagrada, kartama za snabdijevanje R1 ili R2, pravom na snabdijevanje u posebnoj zadruzi, dakle nuđenjem nekih privilegija. Govorilo im se da direktive kojima se moraju podvrgavati ne zadiru u njihove stvaralačke slobode: »Danas književnik ima pravo, što je isto tako važno, da ima uslova da svoj život posveti književnosti, da stvara slobodno i nezavisno od svega i svakoga osim od istine, službe svom narodu i umjetničke vrijednosti svog djela, dakle ovisan samo od onoga što je uvijek bio uvjet istinske i neprolazne umjetnosti.« ³⁷

Društvo hrvatskih književnika imalo je uoči rata 137 članova i kandidata. Novo Društvo književnika primilo je, više-manje »bez jednog strožeg, određenijeg kriterija«, po propisima Saveza književnika Jugoslavije, prvi put osnovanog u Beogradu, 69 članova i 7 kandidata. Oni neobuhvaćeni, ukoliko ispunjavaju zahtjeve nove stvarnosti, moći će na molbu i uz dokaze postati članovi DKH, odnosno Saveza KJ. Oni pak koji su uvršteni u DKH zbog svoga prethodnog rada, morat će »novoj stvarnosti i novom životu« dati »obilan i koristan prilog«, kaže se u izvještaju.

³⁶ Zapisnik sa sjednice kulturno-umjetničke komisije, Arhiv ISP, CK SKH/III, 7—1—4.

³⁷ Izvještaj tajnika DKH s glavne godišnje skupštine, od 23. II 1947., na 13 stranica velikog formata. CK SKH (III 7—28), Arhiv ISP, str. 5, 6.

Struktura novih članova Društva po profesiji izgleda ovako: Od 69 članova 12 do 15 ih je u dobi od koje se više ne očekuje neki značajniji pozitivan prilog ili »tačnije rečeno stvaralačka riječ o novoj društvenoj stvarnosti«. Od ostalih 54 do 57 oko 45 ih je namješteno po raznim službama i na raznim položajima. Svega dva ili tri bave se književnošću kao profesijom, i to jedan jedini trajno a ostali odnedavna. Deset do dvadeset mahom mladih moglo bi se posve uključiti u književne zadatke novih potreba.

Po socijalnoj strukturi slika je ovakva: Radničkog i seljačkog porijekla ih je 20 do 25, plus 1 kandidat, ali je velika većina odrasla i formirala se u gradu. Oko 25 članova i kandidata sudjelovalo je u borbi. Oko 25 njih nije surađivalo s okupatorom ili je aktivno radilo u pozadini protiv fašizma. Oko 20 članova objavljivalo je više nili manje svoje radove u pozadini, ali »nije djelovalo direktno proustaški«.

Izvjestilac zaključuje da je dakle trećina članstva građanskog porijekla i pretežno još uvijek građanskih shvaćanja, da je dosta njih bilo u revoluciji ali da dvije trećine ipak nisu sudjelovale u otvorenoj borbi ili u borbi uopće, što se »odražava u njihovoj nemogućnosti da zahvate nove sadržaje i u pretežnoj ih većini literarno pasivizira«. Na kraju, velik broj književnika zaposlen je u sporednim profesijama od kojih će se »korisno za književnost moći osloboditi relativno malen, ali ipak značajan broj«³⁹. Zbog građanskog porijekla, zbog građanskih shvaćanja ili jer su površno prihvatili »novi pogled na svijet« većina neće moći postati suvremeni književnici, iako mnogi misle da je za to dovoljno biti samo »napredan«. Tajnik nastavlja: »Ali to je netačno. Bez jasnog i određenog, bez dosljedno naučnog pogleda na svijet i život nema i ne može biti dobre i korisne, istinite i istinske književnosti. S tim treba da budemo na čistu.«³⁹

Tajnik DKH (Zdenko Štambuk) obećava da će se sve učiniti kako bi se hrvatski književnici uključili u »liniju« koju je Zogović zacrtao na I. kongresu jugoslavenskih književnika u Beogradu, da će se pokušati svim sredstvima svladati otpor i »izdizati« naučno, politički i stručno, te da će se DKH angažirati u izdavačkoj djelatnosti kako se ona ne bi odvijala mimo društva. Sve to on se nada postići s mladim kadrovima, jer sa starijima, već oformljenima, teže je raditi, a kritika i samokritika još nije prodrila među članove društva. Nadamo se, kaže Štambuk, postići veće rezultate ako uvedemo neke sankcije — izbacivanje iz društva, što će neke pogoditi materijalno. Nadamo se da ćemo iskorijeniti »sentimentalno kukanje nad prošlim, artistsko formulisanje bezidejnosti, egocentrične senzacije, jednom riječju dekadentno buncanje«⁴⁰.

Tek potkraj 1946. godine počeo će se pomalo prihvaćati linija koju je Štambuk jasno zacrtao nakon Zogovićeve referata, a prvi među književnicima uz Štambuka bit će Ervin Šinko, Mađar porijeklom. I pisac i kritičar na liniji, on će dati model kako treba pisati i književno djelo i kritiku.

³⁹ Ibid.

³⁹ R. Zogović, D. Brkiću, CK SKH, 1946., III mjesec, 14, Beograd.

⁴⁰ Umjetnički savjet, Zapisnik sa sjednice Umjetničkog savjeta, od 9. X. 1946., CK SKH, Agitprop.

Od časopisa na hrvatskom tlu izišla je *Republika*, tri broja 1945. i 12 brojeva 1946., koju će Zogović zajedno sa Đilasom oštro kritizirati. Kritiku, upućenu najprije Dušku Brkiću, naročito za siječanjski broj 1946., moralo je DKH sa Štambukom ozbiljno proanalizirati i »usvojiti«. Kritika je upućena i ostalim časopisima, listovima i publikacijama, među kojima su *Kerempub*, *Izvor* (izišla tri broja 1945., da bi se ponovo pojavio 1946.—1951.), *Kulturni radnik* (od 1945. dalje). Za vrijeme rata izišao je i jedan broj *Književnika*, ali je odmah zabranjen. No časopis *Jugoslavija — SSSR* izlazio je sve do 1948. *Hrvatsko kolo*, časopis Matice hrvatske, održao se uglavnom do 1952. uz strogi nadzor, a počeo je izlaziti potkraj 1945.

Sve mass medije u Hrvatskoj oštro je kritizirao centralni Agitprop SKJ, naročito 1945. i 1946. Zahtijevalo se proširenje agitpropa ljudima iz Beograda, njegova reorganizacija i osnivanje umjetničkog savjeta, koji bi bdjeli nad čistoćom linije na svim sektorima. A bdjelo se da sve pozicije u političkom, ekonomskom i društvenom životu zauzmu članovi partije, od najnižih do najviših, kako bi se posredstvom njih mogle provoditi sve partijske direktive iz Beograda. Od izvještaja do izvještaja izražava se nezadovoljstvo na svim sektorima, u svim granama umjetnosti: da nisu dovoljno »ozbiljno shvatile« svoj zadatak, da dovoljno ne propagiraju sovjetsku umjetnost, da ne prihvaćaju metodu koja im se nudi — socijalistički realizam — ni u književnosti, ni u likovnoj umjetnosti, ni u glazbi, ni u kazališnoj umjetnosti, pa čak ni u proizvodnji i distribuciji filma; pogotovo izdavačka djelatnost još uvijek izmiče totalnoj kontroli. Zahtijeva se otvaranje dopisne partijske škole, organiziranje večernih kurseva, kružoka, seminara, pa i angažiranje sindikata, kako bi se iz života uklonilo »lažno«, »nezdavno«, »izopačenje partijske linije«, itd. Vidjet ćemo kako se to provodilo u narednih nekoliko godina. No preostala hrvatska inteligencija uglavnom se šutnjom, dok je mogla, odupirala ideologizaciji.

c) Položaj inteligencije

Kao što ideologija komunizma odbacuje prošlost i u njoj vidi sve negativno, tako joj je imanentna mržnja i nepovjerenje prema intelektualcima prošlosti i sadašnjosti ukoliko nisu otvoreno pristupili u komunističke redove. Jer, inteligencija, ako je riječ o pravoj inteligenciji, predstavlja misao, misaonost, a ne ideologiju i poslušnost ideologiji. Neobrazovan, poluobrazovan i jednostrano obrazovan čovjek prihvaća poslušno i sa zanosom sve što mu partijski vrh servira. Partiji nisu trebali ljudi koji misle i razmišljaju nego takvi koji će slijepo prenositi partijske direktive i poštivati partijsku hijerarhiju. Zato je, kad je i gdje je došla na vlast, istrebljivala inteligenciju na razne načine — ubijanjem sa suđenjem ili bez suđenja, progonima, zatvorima. Preostali, manji dio htjela je preodgojiti, indoktrinirati, a zatim, jer ipak bez pismenih ljudi nije mogla, »odgajati mlade intelektualce« u duhu poslušnosti i odanosti partiji, koji je neće uznemirivati pitanjima ili neprihvatanjem zadataka. Đilas je, na primjer, bio filozofski obrazovan, ali je sve odbacio i bio na čelu aparata za indoktrinaciju.

Mladi Vranicki, prijeratni student medicine, nakon rata prelazi na studij filozofije koju je zatim dugi niz godina gledao kroz prizmu u ratu usvojene partijske doktrine. On je 19. listopada 1946. predao Agitpropu rukopis od 19 stranica velikog formata, pod naslovom »O nekim problemima evolucionističke etike«. U tom tekstu on negira vrijednost svim misliocima koji su razmišljali o etici i moralu izvan staljinskog historijskog materijalizma. Takve je intelektualce partija trebala, stimulirala i podržavala. Svi su drugi uklonjeni ili ušutkani. Ni pjesnicima nije bilo mjesta ako nisu veličali partiju i njezinu ideologiju, a da i ne govorimo o religiji.

Zna se da su veći hrvatski gradovi, naročito Zagreb, imali svoje intelektualce koji su gotovo svi nestali, a s njima čak i obrazovani srednji kadrovi — učitelji, medicinske sestre, itd., po sistemu: »tko nije s nama, protiv nas je«⁴¹. Zato su se na brzinu otvarali tečajevi, ljudi se opismenjivali, dovodili se ruski učitelji, nastavnici, profesori, odgojitelji kako bi se popunile nastale praznine. Za nestanak jedne građanske osobe ili cijele obitelji bio je dovoljan jedan subjektivni znak — nije bio s nama, naš je klasni neprijatelj. No o tome će povijest prosuditi. To nije naša tema, iako nismo ravnodušni prema njoj. Jer ona je osnova partijske ideologije, diktature proletarijata. Umjesto visoke inteligencije uvodi se osrednjost, medokritetstvo, ideologizirana klasa koja će zavladata i preuzeti sve položaje.

Osvrt na kulturne priloge u tisku od prosinca 1946. ilustrirat će nam gore rečeno: »Članak o 'Kameniku' Stanke Vrinjanin nedovoljno produbljen i pisan građanski bojažljivo«, »Propušten je konfuzni članak o Goyi Josipa Depola«, »Trebalo bi pažljivo pregledati članak o Descartesu (prof. Filipović), ja nisam sposoban da ocijenim«, »U božićnom broju objavljeni su izvjesni stihovi Gustava Krkleca koji su po mom mišljenju za diskusiju, jer mogu naročito na mlade da utiču negativno. Izvjesna preživjela melanholija (à la Jesenjin) uz naglašeno svjesno bježanje od današnje stvaralačke stvarnosti, izraženo kroz stihove:

Lira je požar, vihor, mač i bura!
No ja sam vođen tamo, gdje se luna
kroz krošnje breza rasiplje i plete.

može da danas rodi nezdravim utjecajem.«⁴²

Za *Naprijed* se kaže: »U novogodišnjem broju članak M. Matkovića je bez perspektive, a novela R. Marinkovića ni po svojoj umjetničkoj vrijednosti, a naročito po svom ideološkom stavu nije bila za 'Naprijed'.« Za *Slobodnu Dalmaciju* autor osvrtu kaže: »Mnogo teoretiziranja. Na pr. prenose se čitavi podlisci o francuskoj književnosti, o arhivima, a gubi se stvarni dodir sa selom i sindikatom.« »U novogodišnjem broju po samim općim ili kulturno-historijskim temama (o počecima naše književnosti, Dioklecijanova palata, državni arhiv u Zadru, itd.) opaža se da se kulturni život masa gubi iz vida.« Sve to umjesto da donese »kritički prikaz rada nekog analfabetskog tečaja u kojem bi analizirao uzroke uspjeha i propusta«. Ili: »Ni u jednom našem listu ne donasaju se prikazi o kulturnom životu na pr. u jednoj našoj tvornici.« Ili: »Općenito, kulturno previranje

⁴¹ Josip Grbelja, *Opasni dosjei, Večernji list*, 4. VIII. 1991., i dalje, serija članaka.

⁴² Osvrt je potpisan kraticom Ž. J. (Vjerojatno Ž. Jeličić). Tekst ispravljen rukom i Krklecova pjesma dopisana rukom, str. 2, 4.

u radničkim i seljačkim masama ne dolazi do izražaja u našim kulturnim bilješkama.« Ili još: »'Glas rada' objavljuje priloge iz crnačke lirike (vrlo dobre!) i prikaze života Crnaca preko čitave stranice, a o konkretnom kulturnom životu u našoj jednoj tvornici, pa makar i u obliku reportaže, rijetko kada nešto publicira.« Ili: »Tako katkada i sam 'Naprijed' donosi članke koji teško mogu da budu shvatljivi radnicima, na pr. članak 'Razvoj nauke' od Supeka ili kritički osvrt Grge Gamulina na izložbu ULUH-a (čemu ono žongliranje s imenima ruskih slikara, koji su svi skoro nepoznati našim radnicima!).«

I dalje se nižu termini »nepotrebno teoretiziranje«, »suho registriranje«, »nedovoljna povezanost s terenom«, »principijelni članci«, »reklamnost«, »nekritičnost«, »burgije«, »neozbiljno zapomaganje«, »pisano u obliku aforizama«, itd., itd. O svim granama kulturnog i umjetničkog života pišu se takvi izvještaji, Agitpropove kritike. Teško je bilo zadovoljiti tog Levijatana čak i onima koji su to htjeli ili pokušali. Nikad ništa nije bilo dovoljno masovno, dovoljno razumljivo, dovoljno jasno neukome, nije dobro izabrano, nije pogodena svrha, nije odgojno ili može loše utjecati. Uza svu opreznost, uza sav napor pojedinih intelektualaca koji su prihvatili sistem, oni »uvijek ostaju intelektualci« i ne umiju misliti i pisati — narodno, pučki.⁴³

Profesor Čulinović 11. kolovoza 1946. šalje svoj rad »Historija narodno-oslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji« na pregled Agitpropu, i piše: »Kao što vidite iz rukopisa, odatle je izbačeno sve ono, što bi moglo dovesti do krivog tumačenja. Izostavljen je sav prvi sociološki dio, dodan je historijski pregled, borbe za slobodu prema prikazu maršala Tita, Arse Jovanovića i biltenima o borbama [...].«

Molim za dobrotu, da se pregleda rukopis, da se dometne ili ispravi ili izbaci sve ono, što smatrate, da nije sasvim ispravno.

Iz rukopisa vidite koliko je bilo ispravljanja. Pregledavao sam s drugovima svaku rečenicu i svaku riječ u težnji, da knjiga ne bude predmet diskusije, koja bi bila nezgodna (po pisca).

Knjiga je namijenjena studentima (što se vidi iz natpisa), koji to u mnogo navrata hitno traže, pa stoga molim ovaj pregled.«⁴⁴

U takvom su, eto, položaju bili intelektualci svih profila. Položaj nimalo zavidan, a proklamirala se sloboda. Na popisu literature za kotarske seminare i kružoke od 32 knjige 19 ih je od Staljina, 3 od Đilasa, 3 od Kardelja, 2 od Lenjina, 1 od Kosoja, 2 od Vučkovića i 2 bez autora, programi i statuti⁴⁵.

I tako od područja do područja, od kursa, škole do fakulteta, od sindikalnih do partijskih ćelija, AFŽ-a i omladine, Narodne fronte do samih agitpropa, sve je išlo istim putem, sve je propagiralo isto, govorilo isto, išlo istom cilju.

⁴³ Isto.

⁴⁴ CK SKH, Agitprop, 1946., I 11.

⁴⁵ CK SKH — 14/III 5. 1946.

Zaključak

U svim zemljama u kojima je uveden komunistički sistem, komunistička je ideologija na svim područjima, a naročito u kulturi i umjetnosti, donijela veliki nazadak. Prekid s nacionalnom tradicijom i nacionalnom prošlošću, sa stupnjem postignutoga kulturnog i umjetničkog razvitka, odbacivanje kulturne i umjetničke prošlosti »kao buržoaskih tvorevina« za »buržoasku klasu«, neoprostivo je nasilje počinjeno nad cjelokupnom kulturom i umjetnošću. Vraćanjem na njihovu elementarnost, na njihove početke, na abecedu, odnosno alfabetizaciju — taj se termin upotrebljavao ali i doslovce provodio — Hrvatskoj je oduzeto sve — i njezina kulturna tradicija, i njezina nacionalna obilježja i njezin jezik. Nadirali su sa svih strana njoj strani polupismeni i ideologizirani tekstovi, loši prijevodi lošeg sadržaja — uglavnom staljinske apologetike od udžbenika do stručne i druge literature, te tekstovi srpske ideologizirane poluinteligencije Đilasa, Zogovića, Minderovića (doduše Crnogoraca), Popovića i drugih.

Hrvatski su intelektualci istrebljivani, čak i oni koji su sudjelovali u partizanima ili bili na njihovoj strani u ratu i nakon rata, što je do danas bila tabu tema i kojom se treba pozabaviti. Bez intelektualaca, ili s vrlo malim brojem intelektualaca svih profila, kultura je u cjelini silno nazadovala. Odbacivala se i estetika življenja i ophođenja kao produkt buržoaskog društva, pa je u tom pogledu društveni život nazadovao.

Dušan Bilandžić govori o pogibiji 90.000 stručnjaka i 40.000 intelektualaca, o 300.000 ljudi koji su napustili zemlju, o 200.000 ljudi bez prava glasa, dakle svih građanskih prava, te o nekoliko desetaka tisuća pod istragom gonjenja.⁴⁶ Vjerujemo — a to još treba istražiti — da je u tom broju pretežan dio hrvatske inteligencije. Diktatura proletarijata nemilosrdno je udarala po svemu što joj je bilo strano i nerazumljivo, po svemu što je dolazilo iz prošlosti (rušila je spomenike, spaljivala arhivsku građu, knjige koje su joj mogle biti »štetne«, proglašavajući antihumanim sve čemu nije bila dorasla, do samih ljudi).

Preuzimanjem vlasti partija je najgrublje, najbrutalnije i najnedostojnije kršila svaku etičku normu na kulturnom, umjetničkom i naučnom planu. Prodirala je u sve, pa i u najprivatnije strane življenja, jer je sve moralo biti javno, kolektivno i podvrgnuto kolektivnoj kritici. Posljedice su toga za svaku zemlju katastrofalne, a za Hrvatsku i njezinu europeiziranu kulturu još mnogo više. Današnja zbivanja na hrvatskom tlu, koja ne možemo isključiti dok ovo pišemo, upravo su posljedica 45-godišnje politike komunističke partije, a temelj je tome udaren u prve dvije poslijeratne godine: najvulgarniji pragmatizam, najneukusnija propaganda za svaku iole obrazovanu ličnost, najgrublji voluntarizam koji je stajao i ljudskih života.

Izraz partijnost prikrivao je najperfidniju klopku u koju su upadali mahom mladi, možda čak i talentirani ljudi. To je bio jedan od najbezobzirnijih načina kršenja ljudskih i stvaralačkih sloboda. Partijski aparat radio je isključivo u svom interesu i gušio svaku slobodnu misao i čin, a štitio se

⁴⁶ D. Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, glavni procesi, Izdanje Školske knjige, Zagreb 1978., str. 99—101.

jakim policijskim terorom. Nastupilo je, kako kaže André Glucksmann, »kolektivno obezvrjeđenje onoga na čemu se zasniva ljudsko dostojanstvo i veličina ljudskog života«⁴⁷. Samo kulturni a ne ideologizirani čovjek i narod može razumjeti snagu riječi. Metode zastrašivanja izazivale su duhovnu pustoš. Misliti je postalo opasno, a bez misaonosti nema ni kulture. Partija, taj »supermozak«, sve je predviđala, naređivala i organizirala. Uza sve to postavljalo se najjednostavnije pitanje — kako opstati.

Umjetnost i kultura imale su odgovoriti zahtjevima i potrebama danog političkog trenutka. Imale su postati čisti instrument političke akcije i propagande, ideološki produkt nazvan socijalistički realizam, u kojem je vladalo načelo visokog ideološkog sadržaja, a sve je vodilo uspostavljanju totalitarnog sistema. Izraz je pritom bio krajnje primitivan i naivan. Partiji je bilo stalo do poslušnosti ideologizirane mase. Ona nije išla za podizanjem opće kulturne razine radnih masa nego je propagirala stvaranje takve kulture koja bi zadovoljila masu na njezinoj razini. Umjesto principa da se narod uzdigne do kulture ona je zahtijevala od kulturnih radnika i umjetnika da stvaraju za njegovu razinu, dakle princip da se kultura prilagodi narodu. To je značilo zapravo čistu ideologizaciju kulture i umjetnosti.

Prekid s tradicijom, s nacionalnim bogatstvom baštinjenim od predaka, još je jedan nazadak u kulturi i umjetnosti. Oko sredine XII. stoljeća John od Salisburyja kaže: »Nerijetko znamo više, ne stoga što smo napredovali zahvaljujući prirodnoj sposobnosti, već stoga što nas bodri umna snaga drugih, i što posjedujemo bogatstva baštinjenja od predaka. Bernard od Chartresa običavao nas je uspoređivati s malešnim patuljcima smještenim na leđa divova. Isticao je da vidimo više i dalje od svojih prethodnika ne s jasnije vizije ili veće visine, već stoga što smo smješteni visoko i nošeni na njihovu divovskom stasu.«⁴⁸ Generacije kulturnih i umjetničkih radnika potporanji su jedna drugoj, reče Montaigne, a ako se taj potporanji izvuče, sve se ruši u ponor. Pascal kaže da možemo prihvatiti »različite osjećaje i nove misli bez potcjenjivanja starih i bez nezahvalnosti, jer pravo znanje koje su nam pružili temelj je daljnjem znanju i tim prednostima dugujemo svoju nadmoć [...]«⁴⁹

Tko ne poštuje svoje očeve i djedove, osuđen je na propast. A propast komunizma je došla. Ruši se nakon što je nanio mnoga zla, neoprostiva zla cijelom čovječanstvu, a i još ga danas nanosi. No propast mu je neminovna. Ipak je učinio i nešto dobro — pokazao je svijetu što i kako ne treba raditi. Jer bez slobode nema kulture, kultura je bit slobode, a sloboda uključuje poštivanje ljudske ličnosti. Stvaralaštvo ne podnosi ni nasilje, ni rušilaštvo, a komunizam je sistem rušilaštva, rušenja svega što nije on sam. Zato ne možemo ništa ni izgraditi.

⁴⁷ A. Glucksmann, *Glupost*, Izd. »Rad«, Beograd 1986., str. 70.

⁴⁸ Matei Calinescu, *Lica moderniteta*, Stvarnost, Zagreb 1977., str. 25, 26, 27.

⁴⁹ Isto, 25 i d.

RESUMÉ

LA CULTURE CROATE SOUS LE COUP DE LA
BOLCHEVISATION (1945—1947)

A l'arrivée des communistes au pouvoir en Croatie en 1945 la vie intellectuelle, culturelle, artistique et même scientifique devient très difficile. Le parti communiste central perfectionne l'appareil d'agitation et de propagande, Agitprop déjà existant très hiérarchique pendant la guerre, avec Milovan Đilas en tête, severment hiérarchisé, dont la tâche fut de soumettre toute culture, tout art, toute science et les diriger vers la propagande ouverte du socialisme soviétique. Leur tâche fut de glorifier tout ce qui est de la provenance soviétique d'une part, et de rejeter et dévaloriser tout ce qui vient des pays capitalistes.

La création libre jusqu'alors cédait sa place à la création dictée par le parti communiste à la grande surprise même des collaborateurs des partisans pendant la guerre et des adhérents communistes. Ils voyaient leur liberté promise se transformer en un dirigisme peu acceptable. Toutefois certains y trouvaient leur intérêt et le socréalisme commençait à se creuser le chemin puis se développe dans toute son ampleur dès 1947.

L'intelligensia croate d'avant la guerre, qui échappait à la mort physique, fut rendue au silence. On rejette la tradition culturelle, intellectuelle et artistique essayant d'implanter un populisme comme si rien n'exister dans le passé. Toutes les valeurs déjà acquises furent rejetée comme bourgeoise donc négatives. Pour les communistes le monde venait de naître.

Toutes les libertés et la dignité humaine sont foulées aux pieds le plus brutalement possible. Le parti est le seul arbitre pour tout dans la vie politique, économique et culturelle, l'idéologie le seul critère de valeur et l'apparence au parti communiste le seul filtre d'accès à des postes clés.